

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

Derleyen: Nermin ABADAN - UNAT

Deniz Kandiyoti ve Mübeccel B.Kıray'ın işbirliği ile

Yazarlar

Nermin ABADAN-UNAT

Füsun ALTIÖK

Ayşe BAYSAL

Binnaz BİNGÖLLÜ

Oya ÇİTÇİ

Leila ERDER

Gül ERGİL

Çiğdem KÂĞITÇIBAŞI

Deniz KANDİYOTİ

Gülten KAZGAN

Mübeccel B.KIRAY

Ayşe ÖNCÜ

Ferhunde ÖZBAY

Tansı ŞENYAPILI

Şirin TEKELİ

Sabahat TEZCAN

Serim TİMUR

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

Derleyen: Nermin ABADAN - UNAT

Türköz Erder, Deniz Kandiyoti ve Mübeccel B. Kıray'ın işbirliği ile

Genişletilmiş İkinci Bası

Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları
ve
Türk Sosyal Bilimler Derneği
İşbirliği ile hazırlanmıştır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dizisi 1: **TÜRK TOPLUMUNDA KADIN**

Birinci Bası : Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara 1979

Genişletilmiş İkinci Bası: İstanbul, Mart 1982

Bu kitapta yayınlanan incelemelerin telif hakkı Türk Sosyal Bilimler Derneğine aittir. Bunların tamamı yada bir parçası adı geçen Dernekten izin alınmadan yayınlanamaz.

Copyright by the Turkish Social Science Association, Ankara

ARAŞTIRMA, EĞİTİM, EKİN YAYINLARI Ticaret A.Ő.
Evkaf Sok. Sultan Han 3/19 ÇemberlitaŐ - İSTANBUL
Telefon : 22 81 70

Kapak Düzeni : Oya Katoğlu, Ankara

Kapak Baskısı : Maya Matbaacılık -Yayıncılık Limited Őirketi, Ankara

Dizgi, İ Baskı : Kent Basımevi, İstanbul

Cilt : Dostlar Mücellithanesi, İstanbul

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

Yazarlar :

Prof. Dr. Nermin ABADAN - UNAT
Ankara Üniversitesi

Dr. Füsün AKATLI
Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe BAYSAL
Hacettepe Üniversitesi

Dr. Oya ÇİTÇİ
Türkiye ve Ortadoğu Âmmeye İdaresi
Enstitüsü uzmanı

Dr. Leila ERDER
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Gül ERGİL
Devlet Plânlama Teşkilâtı

Prof. Dr. Çiğdem KÂĞITÇIBAŞI
Boğaziçi Üniversitesi

Doç. Dr. Deniz KANDIYOTI
Richmond College, Londra

Prof. Dr. Gülten KAZGAN
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mübeccel B. KIRAY
İ.İ.T.İ.A. - İstanbul Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe ÖNCÜ
Boğaziçi Üniversitesi

Dr. Ferhunde ÖZBAY
A.İ.T.İ.A. - Boğaziçi Üniversitesi

Doç. Dr. Tansı ŞENYAPILI
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Şirin TEKELİ
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Sabahat TEZCAN
Hacettepe Üniversitesi

Dr. Serim TİMUR
UNESCO - Paris

Dr. Binnaz TOPRAK
Boğaziçi Üniversitesi

...“Şuna inanmak gerekir ki, yeryüzünde gördüğümüz her şey kadınlarca yapılmıştır... Bir topluluk onu oluşturanlardan yalnız birinin çağdaş gereksinmelerinin kazanılması ile yetinirse, o topluluk yarıdan çok güçsüzlük içinde kalır. Bir ulus ilerlemek ve uygarlaşmak isterse, özellikle bu noktayı temel olarak benimsemek zorundadır... Kadınlarımız da bilgin olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün öğretim derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar toplumsal yaşamda erkeklerle birlikte yürüyerek birbirinin yardımcısı ve destekçisi olacaklardır...»

Mustafa Kemal Atatürk
(Ocak 1923, Söylev ve Demeçleri II)

İKİNCİ BASIYA ÖNSÖZ

«Türk Toplumunda Kadın»ın sorunlarını ele alan kitabımızın birinci basısı yayınlanmasından çok kısa bir süre sonra tükenmiştir. Ülkemizden ve dış ülkelerden gelen çeşitli mektup ve başvurular bu konuya karşı duyulan yoğun ilginin göstergesi olmuştur. Bu ilgi yoğunluğunun bir nedeni de Kopenhag'da Birleşmiş Milletler'in topladığı İkinci Dünya Kadın Kongresi'nin çizdiği ümit verici olmaktan çok uzak tablosu olsa gerek. Bu kongrenin de doğruladığı üzere günümüzde kadınlar,

- Dünya nüfusunun yarısını (% 50) temsil ettikleri ve
- İş saatlerinin üçte ikisini (% 66) doldurdukları halde,
- Dünya gelirlerinin ancak onda birine (% 10) ve
- Dünya mülkiyetinin % 1'inden daha az bir payına sahip bulunmaktadır.

Gerçekten de genel olarak ve Türkiye'de de özellikle kırsal ve düşük gelirli kentsel kesimler kadınlarının durumu beş yıl öncesine kıyasla daha da gerilemiştir. Örneğin:

- Birçok ülkede okuma yazma bilmeyen kadınların oranı artmıştır,
- Orta sınıfa mensup kadınların yükselen öğrenim oranına denk açık iş yerleri sağlanmamıştır,
- Yeni teknolojilerin uygulanması ile birlikte birçok kadın iş olanaklarını kaybetmiş ve sağlıkları bozulmuştur,
- Dünyanın içinde bulunduğu ekonomik bunalım, kadınların işsizliğini arttırmış, onlar için hayati olan destek hizmetlerin kısılmasına yol açmıştır.

Türk Sosyal Bilimler Derneği bu veriler karşısında Türk kadınları için ne gibi çözümlerin bulunabileceği ve ne gibi siyasaların oluşturulabileceği amacı ile 11-13 Ocak 1980 tarihlerinde Ankara'da «Türk Toplu-

munda Kadın Sorunlarına Yaklaşım ve Öneriler» konulu ikinci bir seminer düzenlemiştir. Bu seminerin başlıca amacı şöyle özetlenebilir:

a) Bugünkü eğilimlerin ve siyasetlerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi,

b) Geleceğe dönük uygulanabilir somut önerilerin oluşturulması.

Seminerde ekonomik ilişkilerde kadının yeri, eğitim, sosyal güvenlik, sağlık ve yasal düzenlemeler alanlarında somut çözüm önerileri oluşturuldu. Bu önerilerin tümü kitabımızın ikinci basısının sonuna eklenmiş bulunmaktadır.

Bu verilerle zenginleştirilen ve genişletilen ikinci basımın hazırlanmasında tüm yazarlarla birlikte ve belki de onlardan fazla yorulan sayın Türk-öz Erder'e teşekkür etmeği borç biliriz. Aynı düşünce ve duygular içinde kapak düzeninin hazırlanmasında büyük bir titizlik ve ilgi gösteren Türk resim sanatkârı sayın Oya Katoğlu'nun emeklerini de kutlamak isteriz.

Bu kitabın yeniden Türk kitap piyasasına sunulması Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları A.Ş. sahiplerinden sayın Halim Bulutoğlu'nun ilgi, yardım ve katkıları ile mümkün olmuştur. Derneğimiz Yönetim Kurulu, Ekin Yayınevi ile yürütmüş olduğu örnek sayılabilecek işbirliğinden dolayı şükran duygularını ifade etmeği borç bilir. Nihayet kitabın teknik işlemlerini büyük zahmetlerle yürütmüş olan Kent Basımevi sahiplerinden sayın Kiper Bingöl'e, Maya Matbaacılık Ltd. Şti. sahiplerinden Özkan Tamer ve İstanbul-Ankara arasındaki tashih iletişimini karşılıksız olarak sağlayan Ulusov Otobüs şirketine de teşekkür etmek isteriz.

Ümidimiz üyesi bulunduğumuz Avrupa birliğinde kadınlara ilişkin bir kamusal örgüte sahip olmayan tek ülke olan Türkiye'nin bu boşluğu en kısa bir zamanda doldurmasıdır.

Atatürk, Türk kadınlarına altmış yıl önce, Batı kadınlarını imrendirecek ölçüde ileri haklar sağlamıştı. Bu haklar çağdaş gereksinmelere uygun olarak daha ileri götürmek bugün her Türk aydınının görevi olduğu inancındayız.

Prof. Dr. Nermin Abadan - Unat
Türk Sosyal Bilimler Derneği
Başkanı

Ankara, Şubat 1982

BİRİNCİ BASIYA ÖNSÖZ

Tarihsel gelişim içinde kadın-erkek eşitsizliği toplumsal yaşantının temel kurumlarından biri olma niteliğini günümüze kadar sürdürmüştür. Kadın sorunu, temelde, toplumlarda kadının statüsü, eşit haklara sahip olması, eşit hakları kullanabilmesi ve bunların zorunlu sonucu olarak kadının kişi olarak yeteneklerini geliştirmesi konularını kapsamaktadır.

Çok yönlü ve karmaşık bir sorun olan kadın sorununa çeşitli yönlerden yaklaşmak mümkündür. Son yıllara gelinceye kadar, Türk toplumunda kadın sorunu, tümüyle kadınlara tanınan yasal haklar açısından incelenmiş, bu hakların kullanılması açısından kadınların durumu, toplumsal konumlarına göre kadınların haklarını kullanma dereceleri arasındaki farklılıklar üzerinde durulmamıştır. Ancak, Türk toplumunda tek bir kadın sorunundan söz etmek mümkün değildir. Kırsal kesimde ücretsiz tarım işçisi olarak çalışan kadının, sanayide «ikinci sınıf» işçi olarak çalışan kadının ve kamu yönetiminde çalışan kadının kadın olmalarından kaynaklanan ortak sorunlarının yanında birbirinden farklı sorunlarının olduğu, toplumsal konumlarına göre yasal haklarından yararlanma derecelerinde farklılıklar olacağı açıktır.

Son zamanlarda yaygınlaşan ve örneğin sadece doğurganlık, karşılaştırmalı hukukî statü, siyasal katılma, gelişme ve istihdam gibi sınırlandırılmış konulara özgü tutulan araştırmalardan farklı olarak, bu yapıtta çok yönlü görüşlerin bir araya toplanması amacı güdülmüştür. Okuyucuya hızlı değişen bir toplumda kadınların karşılaştıkları bellibaşlı sorun ve çıkmazların tümü sunulmağa çalışılmıştır. Benimsenen yaklaşıma göre tek bir ülkeye ilişkin tüm sosyo-ekonomik sorunları kapsamlı bir biçimde ele alınması halinde, örneğin kadının statüsü ve az gelişmişlik, bağımlılık, hızlı yapısal değişikliklere ilişkin gereksinimler arasındaki ilişkiler daha kolay anlaşılır bir hale gelecektir. Türk kadınının toplumdaki yeri işte bu düşüncelerle değerlendirilmiş ve en yeni verilerin ışığında yorumlanmıştır.

Bu kitabın hazırlanmasında çok sayıda değerli meslekdaş ve bilim kadınının desteği büyüktür. Bu nedenle içten gelen şükran duygularımı herşeyden önce bu yapıtı değerli yazıları ile zenginleştirmiş olan Ankara ve İstanbul bilim kurumlarında çalışan yazarlarına yöneltmek istiyorum. Bunlar arasında sürekli iyi niyete dayalı, yapıcı eleştirileri, değerli yönetsel önerileri ve vazgeçilmez yorumları için özellikle Prof. Dr. Mübeccel B. Kıray ve Dr. Deniz Kandiyoti'ye teşekkür etmek isterim.

Türkiye'ye bugüne dek çeşitli bilimsel çalışmalar nedeni ile yardımcı bulunmuş olan uluslararası araştırma kurumlarından «Nüfus Konseyi» (Population Council) nin de önemli yardımları olmuştur. Nüfus konseyi, Türk Sosyal Bilimler Derneğine, 16-19 Mayıs 1978 tarihlerinde İstanbul'da Yeniköy'de «Türk toplumunda kadın» konulu bir seminer düzenlemesine ve bu seminere Üçüncü Dünya ülkelerin kadın sorunlarını da dile getirmek üzere Hindistan Sosyal Araştırma Merkezinin üyelerinden Bn. Vina Mazumdar ile Fas'ın Rabat üniversitesinden Dr. Fatima Mer-nissi'nin davet edilebilmesi konusunda yardım etmiştir. Bu çeşit ön deneme sayılabilecek olan bu seminerde, kitabımızda yer alan çeşitli bahisler tartışılmış ve yazarlarımız bu tartışmaların ışığı altında yeni yorum ve düzeltmelere gitme olanağına kavuşmuşlardır.

Bu yapıtın yazılması ve derlenmesinde bana desteklerini ve sabırlarını esirgemeyen tüm meslekdaş ve yazar/dosyalarım arasında ayrı bir cilt halinde yayınlanmış olan «Türk toplumunda kadın — 1960'dan bu yana» bibliyografyayı hazırlayan kütüphanecisi uzmanı Munise Aren, İstanbul seminerini etkin bir biçimde örgütlemiş olan Türköz Erder, İngiliz metinleri titiz bir incelemeden geçiren Dr. Fatma Mansur Coşar, ve seminerin örgütlenmesine katkıda bulunmuş olan Serap Can'a içtenlikle şükran duygularımı belirtmeyi borç bilirim.

Nihayet bana değerli fikir, görüş ve önerilerle en büyük manevî desteğim olan, ayrıca eşitlikçi demokratik bir aile yaşamını gerçekleştirmek suretile yapıtın fiilen ortaya çıkmasını kolaylaştıran eşim, Prof. Dr. İlhan Unat'a minnet borcum sonsuzdur. Bilimsel yaşamının önemli bir kısmını Atatürk'ün devrimlerinin yorumuna hasretmiş olan rahmetli eşim ve hocam Prof. Dr. Yavuz Abadan'ın anısı önünde bir kez daha saygı ile eğilirken, bu derlemeyi oğlum Mustafa Kemal Abadan ile kızlarım Ayşe ve Oya Unat'ın kişiliklerinde yirmi birinci yüzyılda daha insancıl, daha eşitlikçi, daha özgür bir Türk toplumunun yaratılmasında sorumluluk yüklenerek olan genç Türk kadın ve erkeklerine armağan ediyorum.

Prof. Dr. Nermin Abadan - Unat
Ağustos 1978, Şile

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASIYA ÖNSÖZ	VII
BİRİNCİ BASIYA ÖNSÖZ	IX
ÖRİŞ	XIII
Nermin ABADAN - UNAT TOPLUMSAL DEĞİŞME VE TÜRK KADINI	1 - 32
NÜFUS, SAĞLIK, BESLENME	
Lella ERDER DEMOGRAFİK AÇIDAN TÜRKİYE'NİN KADIN NÜFUSU	39 - 57
Sabahat TEZCAN TÜRK KADINININ SAĞLIK SORUNLARI	59 - 72
Ciğdem KÂĞITÇIBAŞI TÜRKİYE'DE ÇOCUĞUN DEĞERİ, KADININ ROLÜ VE DOĞURGANLIĞI	73 - 96
Serim TİMUR TÜRKİYE'DE AİLE YAPISININ BELİRLEYİCİLERİ	97 - 111
Ayşe BAYSAL TÜRK KADINININ BESLENME SORUNLARI	113 - 130
İŞ GÜCÜNE KATILMA, EĞİTİM, PLANLAMA	
Gülten KAZGAN TÜRK EKONOMİSİNDE KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILMASI, MESLEKİ DAĞILIMI, EĞİTİM DÜZEYİ VE SOSYO - EKONOMİK STATÜSÜ	137 - 170
Ferhunde ÖZBAY TÜRKİYE'DE KIRSAL/KENTSEL KESİMDE EĞİTİMİN KADINLAR ÜZERİNE ETKİSİ	171 - 197

GÜL ERGİL

ÜÇ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANLARINDA KADINLARA İLİŞKİN SİYASALAR VE DOLAYLI SONUÇLARI

199 - 219

Oya ÇİTÇİ

TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE KADIN GÖREVLİLER

221 - 252

Ayşe ÖNCÜ

UZMAN MESLEKLERDE TÜRK KADINI

253 - 267

Tansı ŞENYAPILI

METROPOL BÖLGELERİN YENİ BİR ÖGESİ GECEKONU KADINI

269 - 291

CİNSİYET ROLLERİNDE DEĞİŞİM VE DEVAMLILIK**Füsun AKATLI**

TÜRK YAZININDA KADIN İMGESİ

299 - 310

Deniz KANDİYOTİ

KADINLARDA PSİKO - SOSYAL DEĞİŞİM KUŞAKLAR ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA

311 - 339

Mübeccel B. KIRAY

KÜÇÜK KASABA KADINLARI

341 - 356

DİN - SİYASAL DAVRANIŞ**Binnaz TOPRAK**

TÜRK KADINI VE DİN

361 - 373

Şirin TEKELİ

TÜRKİYE'DE KADININ SİYASAL HAYATTAKİ YERİ

375 - 396

ÇÖZÜM YOLLARI VE ÖNERİLER

397 - 408

BİBLİYOGRAFYA KAYNAKLARI

409 - 410

YAZARLAR

411 - 413

GİRİŞ

Türkiye, Ortadoğu'da, Halifeliğin kaldırılması, anayasal bir kural olarak laikliğin yerleştirilmesi, eğitimin birleştirilmesi gibi ilerici siyasal tercihler yardımı ile dinin devlet işlerinden ayrılmasını gerçekleştirebilmiş tek Müslüman ülkedir. Yine Türkiye, 1926'da İsviçre Medenî Kanununun kabulü suretile cinsiyet ayrılığı ve yasal eşitsizliğe dayalı Şeriat kurallarını kaldıran ilk ülke olmuştur. Böylesine köklü ve derine inen reformlar, kuşkusuz, Türk kadınlarının toplumsal konumunda kapsamlı ve ölçülebilen değişikliklere yol açmıştır.

Şu kadar ki yarım yüzyıllık bir deneme, özellikle Türkiye'nin kırsal kesiminde yaşayan kadın nüfusunun çözümlenmemiş sayısız sorunları, bizi geçmişteki siyasetlerin yerindeliği ve etkinliği üzerinde düşündürmesi gerekir. Öyle görünüyor ki şu önemli soruları sorma zamanı gelmiştir: Belli bir ülkenin kadınlarının çoğunluğunun yaşam biçim ve koşulları ne ölçüde «hukuk sistemleri devrimleri» yolu ile değiştirilebilir? Hangi belli-başlı ekonomik, toplumsal ve siyasal faktörler doğrudan ya da dolaylı yoldan hızlandırıcı ya da yavaşlatıcı bir rol oynamaktadır? Savaş gibi olağan üstü durumlarda ekonominin örgütlü sektöründe devreye sokulan kadın işgücü kadınlar için eşitlik gibi toplumsal bir akımı hızlandırır mı? Yoksa olağanüstü koşulların ortadan kalkması ile eski düzene yine dönülmekte midir? Bir ideoloji ve kültürel değer yargıları sistemi olarak din kadınların toplumsal ve siyasal katılma süreci üzerinde belirleyici etkinliğini sürdürmeğe devam ediyor mu? Türk kadınlarına tanınan siyasal hakların gerçek nedenleri nelerdir? Seçim döneminde görülen yüksek bir sayısal seferberlik ve katılma, kadınların politikada marjinal bir yer işgal etmelerini önler mi?

Bu kitabın amacı 1970'lerin sonuna doğru Türk kadınlarının başarı ve sorunlarını, elde ettikleri ile amaçladıklarını kapsamlı bir şekilde irdelemektir. Bu açıdan Türkiye devletinin kurucusu, Atatürk'ün öncülüğü her türlü tartışmanın ötesinde açıktır. Bununla birlikte Mustafa Kemal'in

karar ve girişimlerin nedenlerini anlamının önemi büyüktür. Türk kadınları, büyük ölçüde Atatürk ve yakın çalışma arkadaşlarının oluşturdukları fikir, eylem ve örgütlerin etkisi ile bir ölçüde devrimci bir bilinçlilik kazanmış sayılırlar. Ancak bu Kemalist kadrolar İslama dayalı bir kültür iklimi içinde toplumsallaştırılmışlardır. Temel değer yargılarını cinsiyet ayırımına dayalı bir toplum düzeninde kazanmışlardır. Bu önemli gözlem belki bugüne dek elde edilen sonuçların çelişikliğini bir ölçüde aydınlatmağa ve cinsiyet rollerinin dağılım ve ayırımına ilişkin bazı kuramsal açıklamalar getirmeğe yarayabilir.

Çeşitli sosyolojik, antropolojik ve sosyal psikolojiye ilişkin kuramlara (Goode, 1963 : Bett. 1957) baktığımızda, tüm bulguların cinsiyet rollerinin dağılımı ile kadının toplumsal konumundaki değişimlerin herşeyden önce ekonomik sistemindeki değişime bağlı olduğu görülür. Bu görüşe ek bir boyut kazandıran görüş, toplumsal bunalım yaklaşımıdır. Buna göre hızlı çağdaşlaşma, savaş ve toplumsal bunalımlar, hiç değilse bir süre için, «erkek»lere özgü sayılan işlerin başına getirmektedir. (Boulding, 1966) Bu olguyu tüm kaynakların ulusal bir amacın gerçekleştirilmesi uğruna seferber edilmesi biçiminde de tanımlamak mümkündür. Bunalım dönemlerinde, günün ekonomik ya da askerî gereksinimleri, erkek ve kadınlara özgü işlere ilişkin kültürel norm ve ideallerinde, geçici de olsa, bir çözümlenmeye neden olabilir. Böylece bunalım kuramı toplumda kökleşmiş bulunan cinsiyet rollerinin değişikliğine ilişkin olasılık ve sınırlılıkları göstermeğe yaradığı gibi zaman ögesinin de önemini ortaya koymaktadır. Nihayet bu yaklaşım birleştirici ulusal akımlarla sürekli yasal değişikliklere yönelik ideolojik eylemler arasındaki farklılaşmayı ve sınıf yapısındaki değişimin ana belirleyiciliğini ortaya çıkarmak açısından da yararlıdır.

Kısmen bunalım kuramı yardımı ile yorumlanabilen Türkiye örneği olayı sınıflaşma olgusunun en önemli yeri işgal ettiği birçok etkeni bağrında barındırmaktadır. Bu etkenlerin başlıcaları şunlardır: ulusal kurtuluş savaşının rolü, kadınların kamu yaşamından uzak ve ayrı tutulmaları konusundaki dereceli gerileme, batıllaşmağa yönelik kapsamlı bir çağdaşlaşma programının bir parçası olarak girişilen sistematik eğitimsel çabalar, endüstri ve hizmet sektörlerinin büyümesine yol açan yeni teknolojilerin topluma girmesi, kültür ikileminin sürmesi.

Bu yapıda sunulan onsekiz bahis, dört alt bölümde toplanmış bulunmaktadır. Birinci bahis tarihsel bir geri bakış çerçevesinde geçen son elli yıldaki ilerleme ve başarısızlıkların bilançosunu verme çabasıdır. Bunu izleyen ilk altbölümde bölgesel gelişme düzeylerinin açısından Türkiye'nin toplumsal dokusuna egemen olan demografik eğilimler, özellikle kadınların yeniden üretici görevleri, doğurganlık tutumları ve yetersiz bes-

lenmeden ileri gelen yetersizlikleri ele alınmaktadır. Yine aynı altbölümde çocuğun değeri gibi bir temel sorun, sosyal psikoloji disiplininin yardımı ile yaş, gelir, meslek ve sınıfsal mensubiyet ölçülerine göre irdelenmektedir.

İkinci altbölümde kadının tüm ekonomik katılım biçimleri, üretim ilişkileri ortasındaki yeri, kırsal/kentsel göç olgusunun ekonomik katılıma olan etkisi, ekonomik kalkınmada kadın işgücünün geçirdiği değişim süreçleri ele alınmaktadır. «Eğitim», «kadının işgücüne katılması» ve «gelişim» arasında olumlu bir korrelasyon olduğu tarzındaki yaygın kanı ayırtılı biçimde ele alınmaktadır. Kalkınma planlarının kadınların toplumsal konumu üzerindeki etkisi de geçmişteki üç Beş Yıllık Kalkınma planlarının ışığı altında yorumlanmaktadır.

Üçüncü altbölüm cinsiyet rollerindeki değişikliklere ayrılmıştır. Cinsiyet farklılaşması burada birbirinden açıkça ayrılan kişilik yapısını da oluşturan bir işbölümü anlamında ele alınmaktadır. Bu bölümde egemen olan genel yaklaşım cinsiyet farklılaşmasının ölçüsü ve biçimlerinin belirleyici bir etken olması yerine diğer toplumsal ve ekonomik ilişkilerde ortaya çıkan değişimlerin bir sonucu olmasıdır. Başka bir deyimle cinsiyet farklılaşmasındaki değişim toplumsal sınıf ve teknolojik gelişmeye kıyasla çok daha az potansiyel taşımaktadır. Bununla beraber cinsiyet rollerinin özellikle siyasal toplumsallaştırma süreci içinde olağanüstü büyük bir önemi vardır.

Özetle, yarım yüzyıl önce çağdaşlaşma ve kadın haklarını eşitlikçi bir çerçeveye oturtmak suretile girişilen siyasal eylem ve yönetsel çabaları, gelişmekte olan, laik, Müslüman bir topluma ilişkin özellikleri ile birlikte ele alınmıştır. Bu irdeleme yardımı ile toplum bilimcilerle karşılaştırmalı çalışmalar yapabilmeleri için yeni bir kaynak oluşturmaya çalıştık. Kitaba katkıda bulunan tüm yazarların kadın toplum bilimci olmaları, bireysel takdire dayalı bir tercih yerine kaçınılmaz bir seçim olmuştur. Zira günümüz Türkiyesinde bu alanda çalışanların büyük çoğunluğu kadındır. Bu olgu belki de gelişen bir ülkede kadınların hukuksal statüsünü düzenlemekle en büyük ölçüde güçlü bir kadın bilimciler ve aydın seçkinler grubunun oluşmasına hizmet ettiği savını doğrulamaktadır.

Bu kitabın derleyicisi sıfatile Türkiye'de kırsal ve kentsel kesimlerde yaşayan ve «sessiz çoğunluğu» oluşturan «ikinci sınıf yurttaşların» sorunlarına yarımın ilgili ve kendilerini bu davaya adanmış Türk erkek ve kadın kuşaklarının eğileceklerine, böylece daha demokratik, daha eşitlikçi ve isteklerini açıklamak hususunda daha güçlü bir kadın nüfusunun yetişmesine katkıda bulunacaklarına inancım tamdır.

N. A. U.

TOPLUMSAL DEĞİŞME VE TÜRK KADINI

Nermin ABADAN - UNAT

Türk kadınlarının toplumsal statüsünü köklü biçimde değiştirmek ve onları sorumlu, kendine güvenen birer vatandaş haline getirmek Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Atatürk'ün başlıca uğraşlarından biri olmuştur. Atatürk, cinsler arasında tam bir eşitlik, öğrenim alanında eşit olanaklar ve ömür boyunca tek taraflı bir bağımlılığa dayanmayan ilkelere gönülden bağlanmıştır. Mustafa Kemal işte bu düşüncelerin etkisiyle tüm dikkatini başta çok karılılık (poligami) olmak üzere cinsler arasında farklılıklar gözeten yasaların kaldırılması konuları ile İslamlığın geleneksel ahlâki normları üzerine yoğunlaştırmıştır. Çarşaf ve peçeyi yasal yoldan yasaklaştırmak suretiyle kadınların özel hayatına doğrudan doğruya karışmamakla beraber, Atatürk, zamanının ve enerjisinin önemli bir kısmını seçim hakkını da içeren bir seri yasal ve yönetsel reformlara harcadı. Ona göre kadınların özgürleşmesi bu eşitlikçi yasaların yardımıyla kendiliğinden gerçekleşecekti.

Şu kadar ki son elli yılın bilançosu bize açıkça yasama yolu ile yapılan devrimci girişimcilerin **Türk toplumundaki** kadının rol ve statüsünü ancak kısmen değiştirebilmiş olduğunu açıkça göstermektedir. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformlar ulusal düzeyde göze çarpan büyük farklılıkları ortadan kaldıramamıştır. Kırsal ve kentsel kesimler, sınıflar ve bölgeler arasındaki farklılıklar süregelmektedir. Geleneksel toplumsallaşma kalıpları, kadınların özellikle eş seçme, evlilik ve miras kalıpları konularında önemli davranış değişmelerini engellemekte, yeniliğe karşı direniş süregelmekte, ülkenin kırsal yöresinde halâ başlık talep edilmektedir. Bununla birlikte Türkiye'yi kadının toplumsal konumu, toplumsal ve ekonomik etkinliği açısından kıyasladığımız zaman, ülkemizin tartışmasız biçimde önderlik ettiği bir gerçektir. Öğrenim olanaklarından yararlanma konusunda uzun yıllardan beri sistematik biçimde güdülen siyaset öncelikli çapta bir kadın seçkinleri grubu oluşturmuştur. Bu seçkinler özellikle akademik alanda, serbest meslekler, güzel sanatlar ve edebiyatla, kamu yönetimi ile özel girişimin bazı kademelerinde göze çarpmaktadır. Bu inceleminin amacı son elli yılda kadınlara ilişkin değişim ve süreklilik alanlarını

belirleme, çağdaş Türkiye'nin kadınlarına ilişkin belli başlı sorunlarına işaret edip, toplumsal değişimi hızlandıracak önlemleri dile getirmektedir.

Batı ülkeleri son yirmi yıldır, doğu blok ülkeleri ise daha yakın bir geçmişte kadın sorununu çeşitli açılardan yeniden ele alarak, bu konuyu toplumsal değişme sürecinin itici bir gücü olarak görmeğe başlamışlardır. Bu değerlendirme tarzında kuşkusuz değişme kuramları ile uğraşan sosyal bilimcilerin katkıları büyük olmuştur.

Türk toplumunda kadının statüsünü geçmişte ve günümüzdeki yerini daha isabetle değerlendirebilmek için ilk önce çağdaş dünyamızda kadın hareketlerinin çeşitli yönlerini kısaca gözden geçirmede yarar vardır.

I — Çağdaş kadın hareketleri

Günümüzde kadının toplumsal konumu, cinsler arası eşitlik, kadınların yeniden üretim sürecinde «görünmeyen» payları yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. İkinci dünya savaşından sonra dünya barışını korumak ve sağlamlaştırmak amacı ile kurulan Birleşmiş Milletler, ileri derece gelişmiş endüstri ülkelerinde büyük ölçüde gerçekleşmiş sayılan kadın/erkek eşitliğine —toplumların farklı gelişme ve kültür düzeylerine rağmen,— evrensel bir güncellik kazandırmıştır. 1975'te başlatılan Kadın On Yılı Eylem Planı birçok ülkede köklü ve eşitliği destekleyici yasal değişmelere neden olmuştur.

Bu akımı yepyeni bir fikir hareketi saymak yanlıştır. Kısa bir tarihsel irdeleme gösteriyor ki, bu konu ondokuzuncu yüzyılda sanayileşme ile birlikte kamu yaşamına girmiştir. 1850'lerde güçlenen feminizmin bu ilk aşaması sırasında kadın hakları önemli bir yer işgal ediyordu. Nitekim Birleşik Amerika'da 1848'de Seneca Falls'da toplanan ilk kadın hakları kongresinde, kadınların yapılışında katkıları bulunmayan yasalara saygı gösterme zorunluluğu, mahkemelerin evli kadınların kendilerine özgü haklarını tanımağa yanaşmamaları, kocanın eşin mal, mülk ve geliri üzerinde tanınan denetim yetkisi gibi kadınlardan esirgenen hukuksal ve siyasal eşitsizlik durumları öncelik taşıyordu. Birleşik Amerika'da köleliğin kaldırılması için başlatılan akımla koşut olarak yürütülen bu savaşında kadının evlilik durumu ve aile içindeki yeri uzun uzun tartışmalara yol açmıştı. (1)

Feminizmin ilk aşamasında cinsiyet rollerinin eleştirisini yapan kadınların başında C.P. Gilman gelmektedir. 1898'de yayınlanan «Kadın ve Ekonomi» adlı yapıtında evlilikte ana sorununun kadının ekonomik bağımsızlık olduğunu belirtmişti. (2) Gilman aile içinde erkeğin egemenliğini ve kadının özerkliğini etraflıca inceledi. Ne var ki o dönemin fe-

minist önderleri, erkeklerin ekonomik ve toplumsal gücüne karşı çıkmaya cesaret edemedikleri için kadınların siyasal alanındaki baskıcı rejimini eleştirmeye yeğlediler. Kadının özgürleşmesi ve eşitlikçi, uygar, çağdaş bir statüye kavuşmasının her şeyden önce kapsamlı yasama ve yönetim önlemleri ile gerçekleştirilebileceğini savunan bu görüş 1872'de İngiliz Mary Wollstonecraft tarafından yayınlanan «Kadın Hakları Savunması» başlıklı yazıtında şöyle tanımlanmıştı. «Kadınların toplumdaki konuları gördükleri öğrenimin doğal sonuçlarıdır... Kadınlara haklarını veriniz, kendileri erkeklerin erdemlerini ayrıca benimseyeceklerdir.» (3) Yasa önünde eşitlik, eşit işe eşit ücret, öğrenim alanında eşit olanaklar, seçim hakkı gibi siyasal hakların tanınması uzun vadede faal, katılımcı birer vatandaş olmağa istekli yeni kadın kuşakları yetiştirmeye yeterli olacağı sanılmıştı. Kısaca bu yoruma göre değişim yaratacak olan başlıca araç, yasama önlemleridir. Bu halile feminist akımı batılı ülkelerde siyasal hakların tanınması ile bir bakıma hedefine ulaşmıştı ve bunun doğal sonucu olarak tüm gücünü yitirmişti.

Oysa kadının sosyo-ekonomik sorunları çözülmüş olmaktan uzaktı. Nitekim feminist akımının yeniden güçlenmesi doğrudan doğruya kadın işgücünün yeniden çalışma piyasasına çıkmasına bağlantılı olmuştur. Önce 1920'lerde, daha sonra ikinci dünya savaşı sırasında ve nihayet 1960'larda uluslararası göç hareketinin yoğunlaşması ile birlikte kadınların ekonomik gücü ve rolleri yeniden kamuoyunun gündemine getirildi.

Erken feminist hareketi nasıl ki özünde ekonomik güçlerin yattığı köleliğin kaldırılması mücadelesine bağlantılı olarak doğmuşsa, ona benzer şekilde 1960'larda batıda süratle yayılan kadın akımı o yıllarda güç kazanan Yeni Sol ve Medeni Haklar hareketinden kaynaklandı. Gerçi Simone de Beauvoir daha 1948'de «İkinci Cins» adlı yapıtı ile kadının cinsiyet rolünü ayrıntılı eleştirmişti. Fakat bu yapıt o tarihlerde ancak sınırlı yankılar uyandırmıştı. Oysa 1960'lardan sonra ortaya çıkan gençlik, azınlık hareketleri ile birlikte kadın akımı bu soruna ayrı bir yer tanımış ve kadının ezilmesini önlemek üzere başlıca amaç olarak yeni ve farklı bir bilinçleme uyandırmayı benimsemiştir. Günümüzde kadın hareketlerinde baş temel yaklaşım görülmektedir.

1.1 Evrimci - Hukuksal yaklaşım

Yasalar önünde eşitliği temel hareket noktası alan bu yaklaşıma göre değişim yaratacak olan başlıca araçlar, yasal önlemler, eşitlikçi değer yargıları etrafında yaygın çabalar ve son zamanlarda aile planlaması, kadının

ekonomik hayata katılması gibi ulusal ve uluslararası çalışmalardır. Birleşik Amerika'da bu yaklaşımın temsilcisi sayılan ve 1966'da kurulan Ulusal Kadın Örgütü (National Organization of Women —NOW—), kadının eşitliğini sağlama amacı ile, a) Federal anayasada köklü bir değişikliği gerçekleştirmediği, b) Destekleyici eylem (affirmative action) terimi ile ifade edilen ve kadınlara ayrıcalıklı bir yer tanıyan bir işe alma politikası ve c) eğitim alanında keza kadınları öncelikle destekleyen önlemler izlemektedir. Bu yaklaşımı benimseyen örgütler kuramdan çok etkili eylem ve önlemlere önem vermektedirler. 1975'de ilân ettikleri Kadın Yılından bu yana kadının evrensel çapta toplumsal statüsünü düzeltme amacı ile on yıllık bir eylem planı oluşturmuş ve bu arada birincisi Mexico City (1975), ikincisi ise Copenhag'da (1980) olmak üzere iki dünya konferansı toplamış olan Birleşmiş Milletler de, bu görüşün yaygınlaşmasına çalışmaktadır.

1.2 Kültürel cinsiyet rolü ve stereo tipine dayalı yaklaşım

S. Freud'un «anatomi kaderdir» kuralını tartışma konusu haline getiren bir kısım sosyal bilimciler, kadının toplumdaki konumunun kültürel boyutlarını ele almışlardır. Bu yaklaşımda en önemli öge, kadının kimliğidir. Birçok kültürler, özellikle İslam, kadına yetenekleriyle potansiyel gücünü geliştirmek, gereksinmelerini karşılamak üzere gereken olanakları tanımamaktadır. Bu durum birçok sosyal bilimciyi kültürel cinsiyet rolü ve stereotipleri incelemeğe sevk etmiştir. Böylece birincil ve ikincil gruplardaki toplumsallaştırma sürecinde kadına ne gibi bir rol tanınmış, keza işbölümü alanında kadın hangi toplumsallaşma kalıbına tâbi tutulduğu araştırılmağa başlanmıştır. Bu konuda özellikle 1950'lerde dünya çapında yankı uyandırmış olan Simone de Beavoir'un ünlü yapıtı «İkinci Cins»i (5) anımsamak yerinde olur. Şukadar ki bu kitabın yazarı, sömürüldüğüne kesin kanaat getirdiği kadınlar için yeni haklar talep etmemekte, siyasal ve ekonomik alanda yeni çözümler önermemektedir. Simone de Beauvoir'un asıl amacı kadının toplumdaki eşitsiz konumunun bilincine ulaşabilmesi için daha fazla bilgi sunmak, açıklık sağlamak, bu arada toplumsal kültürün özellikle din ve ideolojilerin belirleyici payını ortaya köymektir.

1960'lardan sonra bu yönde en etkin çalışmalar Betty Friedan tarafından yapılmıştır. «Kadınlık Efsanesi» adlı yapıtı ile psikoanaliz ve yapısalılık (fonctionalism) gibi toplum bilimde önemli bir yer tutan iki kuramın kadının ikinci sınıf vatandaşlık statüsünü nasıl perçinlediğini, evkadını rolünü sürdürmesi için kitle iletişim araçlarının nasıl baskı yaptıklarını çok açık bir biçimde ortaya koymuştu. (6)

Bu doğrultuda yeni bir aşama İskandinav ülkelerinde görüldüğü gibi, geleneksel cinsiyet rollerini değiştirmek ve eşdeğerli kılmak için tüm okul kitaplarını taramak, eşitlikçi yeni eğitim politikaları oluşturmaktır. Kadınları büyük ölçüde geleneksel erkek meslek dallarına itmek tarzındaki denemeler ve eğitim politikaları yolu ile cinsiyete dayalı basma kalıp rolleri gidermek için geliştirilen plan stratejileri de bu yaklaşımdan esinlenmiş sayılırlar.

1.3 Radikal feminizm

Kadının sömürsünün başlıca neden ve kaynağı olarak sırf erkeklerin baskısını gören radikal feministlere göre sömürünün kalkması için yapısal değişiklikler değil, sırf kadınlar tarafından yaratılan yeni bir kültür ve kurumlar gereklidir. Onlara göre kadın hareketi tamamen özerk olup, kadınlara yeni bir yaşam biçimi sağlamalıdır. Bu nedenle 1960'lerden sonra güçlenen radikal feministler, aile ve evliliğin toplumsal kaynağı ve tarihsel gelişimine fazla önem vermeksizin, gerek evliliğin, gerekse pedersahî nitelikler taşıdığını ileri sürdükleri çekirdek ailenin kalkmasından yanadırlar. Batıda sınırlı bir şekilde türemiş olan «toplu yaşama» (commune) biçimi, bir bakıma bu akımın somut bir ürünüdür.

Radikal feministler arasında en geniş ölçüde kuramsal düşünceler oluşturmuş olan Amerikalı Kate Millett ile Shulamith Firestone'dur. Kate Millett'in «Cinsiyet Politikası» (7) adlı yapıtında aile ve toplumu ataerki bir kurum olarak görmekte, erkeklerin ise kadın ve çocuklar üzerinde mutlak bir egemenliğe sahip oldukları görüşündedir. Shulamith Firestone ise «Cinsiyet Divalektiği»nde (8), erkeklere bağımlı olan kadınların varattığı biyolojik ailenin, toplumun tüm katmanlarında hiverarsik ilişkilerin oluşturduğu bir psikolojiyi yarattığını belirtmektedir. Radikal feministler kadının zaman içinde ailede oynadığı rol, kocası ve çocuklarına karşı taktığı dengeleyici güç yönünü görmek istememektedirler.

1.4 Sosyalist feminizm

Sosyalist düşünürler bir kadının sorununun olamayacağı noktasından yola çıkarlar. Kadın sorunundan söz etmek onlara göre kadını bir inceleme nesnesi haline indirmektir. Onlara göre sorun ancak üretim, yeniden-üretim süreci içinde anlaşılabilir, dolayısıyla böyle bir çözümleme ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerde yürütülmelidir.

Gerçi sosyalizm literatüründe A. Kollontai, Clara Zetkin (9) gibi kadın düşünürler değişik görüşler geliştirmişlerdir. Alexandra Kollontai, sos-

yalist bir devrimle el ele gitmesi gereken, kadının ve insanın cinsel baskılardan kurtuluşu demek olan «kanatlı eros devrimi»nden söz etmişti. Bununla birlikte bu tür fikirler azınlıkta kalmış ve sosyalist akımlar genel olarak cinsel püritanizmde karar kılmışlardır. Bu açıdan bakılınca, sosyalistler için bireysel yaşamdaki toplumsal ilişkiler, bilinçli bir mücadele olmaksızın değişebilir. Onlara göre üretim ilişkilerinde olup biten değişimler, refleks biçiminde özel ve aile yaşamını değiştirmektedir. Dolayısıyla sınıfsal sömürü, cinsiyet sömürsünden önce gelmektedir. Sosyalistler kadının aile içindeki rolünün nasıl değiştiğini incelemeye pek yanaşmamaktadırlar. Öte yandan sosyalist bir düzende sağlanan hakların aile içinde de eşitlikçi bir ilişkinin yaratacağı iddiasını yürütmektedirler.

1.5 Anti-emperyalist feminizm

Bu yaklaşıma göre kadının sömürüsü, diğer çeşitli sömürü biçimleri ile eşit tutulmalıdır. Bu yaklaşıma göre kadının toplumsal, ekonomik ve kültürel sorunlarının doğası mensup olduğu sosyal sınıfa göre değişmekle beraber, soruna ayrıca çağımızın uluslararası iş bölümü ve sınıf yapısının oluşturduğu dünya ekonomik düzeni ve hiyerarşi boyutunu da eklemek gerekir. Bu hiyerarşi çok uluslu şirketlerin metropol merkezlerdeki yoğunlukları ve sermavenin egemenliğine tabidir. Çok uluslu şirketlerin kararları büyük ölçüde «Üçüncü Dünya»nın ülkelerinin çevresel halkalarını etkilemektedir. Kadınlara bu düzeyde özel bir yer verilmez. Buna göre «uluslararası sınıf sistemi», «ulusal sınıf yapısı» ve «aile siyaseti» karşılıklı ilişki halindedir.

Çağdaş kadın hareketleri günlük yaşamda bağımsızlık ve mahremiyeti koruma, nefse güven ve şefkat arasındaki farklılığı, kadınlara her iki nitelliği geliştirmeleri konusundaki teşvikleri ile gidermeğe çalışmışlardır. (10) Şukadar ki bu bireysel yaklaşım, belirli bir politik programın çerçevesine oturtulmadıkça, ancak çeşitli almasıklara erişebilecek, belli bir eğitim düzeyine ulaşmış kadınlara yarar sağlayabilmektedir. Oysa gerçek pedersahî aile yaşantılarını sürdüren kırsal kadınlar bu çemberi yıkmadıkça gerçek bir özgürlüğe kavuşamazlar. Atatürk devrimleriyle Türk kadını çağdaş vasalarla donatarak laik bir toplum düzeni içinde, eğitimde eşit fırsatlara kavuşturmağa çalışmıştır. Ancak Türk kadını geçmişten devraldığı sivasal kültür değerleri ve geleneksel toplumsallaşma kalıplarından sıvrılabilmesi için eskisinden farklı bir ekonomik konuma gelme durumundadır. Katetmesi gereken yeni mesafevi daha iyi algılayabilmek için bu gelişmenin çeşitli aşamalarını belirtecek kısa bir tarihsel çözümleme yapma zorunluğu doğmaktadır.

II — Türk kadınının toplumsal statüsünün tarihsel gelişim çizgisi

2.1 İslâmdan önce Türk kadını

İslâmiyetten önceki Türk kadınının toplumsal konumu en ayrıntılı biçimde Ziya Gökalp'ın «Türkçülüğün Esasları» yapıtında irdelenmiştir. Buna göre eski Türklerde ana ve baba soyu değerce birbirine eşit tutulmuştur. Evlenmeden önce delikanlılar bir kahramanlık sınavından geçirilerek yeni bir ad alıyorlardı. Bu sınavı başarı ile geçiren babanın yetkesinden çıkıp Hakan'ın yetkesi altına giriyordu. Delikanlı olsun, gelin olsun, aile kalcından kendilerine düşen payı alabilmek için büyüklerinin ölmesini bekleme zorunda bırakılmamışlardı. Her iki taraf aile malından hakkını önceden alıp mallarını birleştirerek ortak bir ev sahibi olurlardı. Dolayısıyla eski Türklerde ev yalnız kocanın malı olmayıp, karı ile kocanın ortak malı idi. Yine bu nedenle evin erkeğine «ev ağası» denildiği gibi, evin hanımına da «ev kadını» denirdi.

Ziya Gökalp'e göre eski Türkler görelî olarak demokrat ve feminist sayılabilirler. Dinsel inançlar alanında şamanizmin etkisile kadının, totemizmin etkisile de erkeğin kutsal bir güce sahip olduğuna inanıyorlardı. Bu inanç onları hukuk alanında erkek ve kadına eşit haklar tanımağa doğru itmiştir. Bu gelişmenin somut örnekleri kamu hukuku alanında karşımıza çıkmaktadır. (11) Kaleme alınan buyrultuların kabul edilebilmesi için «Hakan ve Hatun buyuruyor ki» sözlerle başlaması gerekirdi. Şölenlerde, kurultaylarda, tapınma ve törenlerde; savaş ve barış kurullarına hatun da hakanla birlikte olurdu. Kadınlar örtünme konusunda hiçbir zorlamaya tâbi tutulmuyorlardı.

Göçlerden sonra Anadolu'ya verleşen Türklerin İslâm dinini onuncu yüzyılda kabul ettikleri halde XIV'cü yüzyıla kadar İslâm öncesi değer ve törelere saygı gösterdiklerini ortaya koyan önemli bir yapıt «Dede Korkut Hikâveleri»dir. Bu yapıt da sözü geçen kadın tipleri, İslâm öncesi ve göçebelik dönemi erkek tiplerini andırmaktadır. Erkek gibi ata biner, ok atar, gerektiği zaman savaşır. Kadın bir haz objesi gibi ele alınmamaktadır. Erkek olsun, kadın olsun, aranan en önemli erdem kahraman olabilmektir. (12)

Kısacası İslâmiyetten önce Türk kadını o günün koşulları göz önünde bulundurulursa, özgür yaşamıştır. Çeşitli işlere eşile birlikte girmiştir. Dolayısıyla biyolojik görevi olan analığın elverdiği ölçüde özgürlük ve eşitlikten en geniş ölçüde yararlanmıştır. (13)

2.2. İslâm sonrası Türk kadını

Türklerin yerleşim merkezlerinin yedinci yüzyıldan sonra Arap sömürgeciliğe tâbi olması ile birlikte kadının toplumsal konumu çok köklü bir şekilde değişmiştir. İslâm dini ve hukuku kadına çok sınırlı haklar tanıdığı için Türk kadını kamu alanındaki yerini yitirdiği gibi aile yapısının içinde de bağımsızlığını yitirmiştir. Gerçi İslâm dini kadına, tanıklıkta erkeğin yarı hakkını tanımakla birlikte adaleti şart koşturmuştur. Kuran'ın Nisa suresinde «hoşunuza giden kadınlardan iki, üç ve dört kadın alın, fakat bunlar arasında adaleti gözetemeyeceğinizden korkarsanız, o zaman bir zevce ile ya da sahip olduğunuz cariye ile iktifa ediniz» demektedir. (14) Buradaki adalet anlayışı aslında aldatmadır, zira kadın insan ya da eş olarak değil, nikâhla bağlanan ya da satın alınan meta olup, olmamasına göre ayırt edilmektedir. Esasen İslâm dininde bugüne dek kadına ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılmasının başlıca nedeni, Hadis'lerden birinde belirtildiği üzere kadını bir meta (mal) saymasıdır. Bu nedenledir ki Kuran erkeklere cinsel ilişkilerde de karıları ile diledikleri biçimde sevişme hakkını tanımaktadır.

İslâm dininin kadında aradığı başlıca erdem, itaattir. (15) İşte bu nedenle Türk kadınının yaşamı Necla Arat'ın isabetle belirttiği üzere Cumhuriyet dönemine kadar baş eğme, suskunluk, ezilme, cennet mutluluğuna kavuşma avuntusu içinde geçmiştir. (16)

Seriat vasallarının çerçevesinde evine hapsedilmiş, ömrü boyu reşit olamayan kadınların günlük yaşamları ayrıca Halife Sultanların zaman zaman çıkarttıkları fermanlarla büsbütün sıkıcı bir hale gelmiştir. Bu fermanlardan bazıları şunlardır: «Kadınların muhalebeci dükkânlarına girmeleri yasaklanmıştır.» (Tarih 23 Muharrem 981). «Kadınların mesire yerlerine gitmeleri yasaklanmıştır.» (Tarih 1165). «Kadınlar, ancak haftanın dört günü sokağa çıkabilirler.» (II ci Osman'ın Fermanı, 12 ci Yüzyıl). «Kadınların sokakta babaları ve oğulları ile birlikte yürümeden, aynı arabalara binmeleri, belli meydanları geçmeleri vasaktır.» (1278). «Yüze yapışan yaşmak takmak vasaktır.» (15 Eylül 1881). (17)

Türkiye'de kadının özgürleşme çabaları toplumda din, ırk veya cins avırımını gözetmeksizin bireysel hakları güvence altına almak üzere ilân edilen 1839 tarihli Gülhane Hattı Hümayun'dan sonra belirginleşmeğe başlamıştır.

2.3 Ondokuzuncu yüzyılın Osmanlı toplumunda kadınların toplumsal konumunun evrimi

Kadınları özgürleştirme konusundaki ilk girişimler XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmaktadır. Osmanlı toplumunun hızla batılaşmasını isteyenler, sarayda tek karılığın hukuksal rejiminin uygulanmasını, bu amaçla padişahın odalıklarının tasfiyesini, kadının giysilerini özgürce seçebilmesini, kolluk kuvvetlerinin kadınların özel yaşamına karışmamasını, evlilikte serbestçe eş seçebilme olanağının sağlanmasını, evlilik hazırlıkları sırasında araçların kaldırılmasını, kızlar için özel bir tıp okulunun kurulmasını, Avrupa'dan esinlenen bir medenî yasanın kabul edilmesini, çok karılılık (poligami) ve tek taraflı boşanma kanunlarının kaldırılmasını, kadınların sorununa genellikle önem verilmesini, talep ediyorlardı. (18)

Avrupa türü öğrenimin Monmartre'den esinlenen ahlâksızlıktan başka bir şey olmadığını ileri süren bu dönemde yaşamış olup, Türk milliyetçilik fikirlerini hararetle savunmuş olan bir grup aydın, bu düşüncelerine rağmen çok karılılık, tek yönlü boşanma gibi kurumlarla çarşaf ve peçeyi yermekten geri kalmamışlardır.

Cinsler arasındaki ayırımın sürdürülmesini savunan İslâm gelenekçileri bile kadınlara kendi emekleri üzerinde özgürce tasarruf etmeğe, sokaklarda yalnız başına dolaşmağa, kadın örgütlerine üye olma ve ilk, orta okullarına devam etme haklarını tanımağa taraftar olduklarını beyan etmekten çekinmemişlerdir.

Şukadar ki batılılaşma ve Türkçülük gibi siyasi akımların sonucunda ortaya çıkan bu yenilikler, bu kez Pan-İslâmizm akımının izleyicileri tarafından engellenmeğe çalışıldı. Nitekim 1889'da yenilgi ile sonuçlanan Türk-Rus savaşından sonra II ci Abdülhamit kadınların yaşmak ve ferace giymelerini yasakladı. Bu kararın sonucu olarak ve ancak 19'cu yüzyılın sonunda Osmanlı kadınları sokak kıyafeti olarak kara çarşafı benimseme zorunda bırakılmışlardır.

Osmanlı toplumunda kadınların yaşamı sayısız sınırlamalarla kısıtlanmış olmakla beraber, onları tümenden edilgen, ızdırap çeken bir nüfus grubu olarak varsaymak yanlış olur. Kadınlara daha elverişli öğrenim olanakları sağlamak hususunda yapılan girişimler XIX. Yüzyılın son çeyreğinden bu yana süregelmiştir. Abdülaziz daha 1863'de kızlara özgü bir öğretmen okulunun açılmasını emretmişti. (19) Başlangıçta bu kurumlarda kızlara verilen öğretim, Kur'anı Kerim ezberletmekten öte gitmemişti; daha sonra ise müfredat programı zenginleştirilmiştir. Ferace yerine çarşaf giymeyi yasak etmiş olan Abdülhamit, (20) ilke olarak kadınlara öğrenim ola-

nakları sağlamadan yana olduğunu beyan etmişti. Kadınların kocalarına yardımcı olabilecek tarzda yetiştirilmelerini istiyordu. İslamla ters fikirlere karşı husumet beslediği için 1901 tarihli bir kanunla okul ve özel evlerde hristiyan asıllı mürebbiyelerin yerleştirilmesini yasak etmişti. (21)

Mantık gereği tek tek oluşan bu yenilikçi girişimlerden sadece Osmanlı burjuvazisinin küçük bir kesimi yararlanabildi. Dolayısıyla tüm özgürlükçü hareketler sınıfsal bir karakter taşıyordu. Sadece Avrupalı mürebbiyelerin elinde büyüyen varlıklı ailelerin kızları, Fransız ve İngiliz edebiyatına yansıyan biçimde daha geniş özgürlüklere kavuşma arzusunu duymaya başlamışlardı. Yine bu tabakadan gelen bir avuç genç kız, 1875'de İstanbul'da kurulan Amerikan Kız Koleji ve benzeri yabancı okullara devam edebilmek suretiyle yeni ve daha değişik fikir ve ilkeler beslemişlerdi. Çok karlılık kurumunun yarattığı eziklik ve düş kırıklıkları daha çok bu grup kadınlar duymuşlardır. Romancı Halide Edip ilk önce babası, daha sonraları ilk kocasına karşı duyduğu bu duyguları yapıtlarında çok canlı bir şekilde dile getirmişti. (22)

Abdülhamit, 1908'de tahtından indirildikten ve yönetimde yeniden meşrutiyete dönülmesinden sonra daha resmî adımların atıldığı görülmektedir. Jön Türklerin renklerini yansıtan «Kırmızı - Beyaz» Kadın Derneği, 1908'de Selânik'de kuruldu. Kadının eğitimini geliştirmek üzere kurulan diğer dernekler faaliyet alanlarını genişlettiler. Özellikle Halide Edib'in başkanlığında çalışan «Teali-i Nisvan» (Kadınların Yükselmesi) derneği birçok alanda çalışmalar yürütmeğe başladı. «Osmanlı Kadın Derneği»nin sekreteri Kadriye İhsan 1910'da basında yayınlanmak üzere fotoğrafının çekilmesine izin verdi. (23)

Üst sınıflara mensup, öğrenim görmüş kadınlar, ince peçeler kullanmağa, ya da peçesiz dolaşmağa başladılar. 1912'de peçesiz Türk kadınları Amerikan Büyükelçiliğinde verilen bir resmî kabule katıldılar. Kuşkusuz bütün bu yenilikler sadece ve sadece burjuvazinin üst kademesine mensup Osmanlı kadınlarına özgü kaldı.

Bu köklü girişimlere yandaş olan kadın kuruluşu, Nuriye Ulviye Meylan'ın başkanlığında 1913'de faaliyete geçen «Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan = Kadın Haklarını Koruma Derneği» olmuştur. Meylan aynı yıl «Kadınlar Dünyası» adlı bir dergi kurarak, kadın fotoğrafları yayınlamağa başlamıştır. Balkan Savaşı sırasında ise Kızıl Haç'ın kadın kolu Türk hemşireleri eğitmeğe başlamıştır. Jön - Türklerin en etkin kültürel kuruluşu sayılan «Türk Ocağı» 1913 Kasım ayından başlayarak kadınlara özgü konferanslar düzenlemeğe başlamıştı; bu konferansları daha çok Rus kökenli Türk kadınları tarafından veriliyor ve önemli öneri ve telkinler taşıyordu. (24)

2.4 — Birinci dünya savaşı ve Türk kentli kadınının kamu yaşamına girişi

Daha köklü bir değişime neden olan olay, Birinci Dünya Savaşının patlak vermesi olmuştur. Bu meydan okuyuş birdenbire sayısız peçeli ve o tarihe kadar kaç-göç yöntemi gereğince yaşamını sürdürmüş olan kadını kamu alanına itti, silâh ve gıda fabrikalarında kadınlara açılan işyerleri işçi kadınları sınıfının çapını genişletti. Osmanlı Ticaret Nezareti tarafından bir çeşit «kadın amele ordusu»nun kurulması için bir kanun taslağı hazırlanmıştı. Sadece Urfa'daki çorab imalâthanesinde 1000 kadın istihdam edilmişti. İzmir, Sivas, Ankara ve Konya'da 4.780 kadın halı dokuma sektöründe, Aydın'da 11.000; Kütahya, Eskişehir ve Karahisar'da 1.550 kadın tekstil endüstrisinde çalışıyordu. (25)

Bu gelişime koşut olarak bankalar, PTT, merkezi ve yerel kamu yönetimi, hastaneler kadınlara kapılarını açtılar. 1915'de Enver Paşanın eşi Prenses Emine Naciye, endüstrinin çeşitli sektörlerinde kadın işçileri istihdam etmek amacıyla bir dernek kurdu. (26) Aynı yıl bir «iradei seniye» çarşafın devlet dairelerinde iş saatleri boyunca çıkarılmasına izin vermişti. Şu kadar ki, savaş makinasının hızlanan talepleri nedeniyle ortaya çıkan bu yenilikler genel bir onayla karşılanmamıştı. Kadınlar devlet memurları oldukları halde, çok kez etekleri yönetmelikte öngörülen uzunluktan daha kısa olduğu gerekçesiyle polis tarafından evlerine döndürülüyorlardı. (27)

Osmanlı İmparatorluğunun büyük çaptaki askerî girişimleri sadece kadınları Türkiye'nin kentsel yaşamına sokmakla kalmamış, aynı zamanda şeriatın üstünlük ilkesinin sarsılmasına da vesile olmuştur. Bu savaşımın öncülüğünü 1915'den itibaren İstanbul Üniversitesinde toplumbilim müderrisliği yapan, «Türk milliyetçiliğinin babası» Ziya Gökalp olmuştur. Şiirleri olduğu kadar «Türk Milliyetçiliğinin Esasları» adlı denemesinde Gökalp açıkça evlenme, boşanma ve miras konularında kadınlar için eşit haklar talep etmeğe başlamıştır. Onun fikirleri kuşkusuz, tam anlamı ile olmasa da, 25 Ekim 1917 tarihli Aile Nizamnamesi taslağını hazırlayan kanunkovucuları esinlendirmiştir. (28) Her ne kadar adı geçen bu yasa önerisi tek karılı evlilik için özel hükümler taşıyor idiyse de, ilke olarak çok karıllığı (poligami) toptan kaldırmamıştı.

2.5 — Türk kadınları militan ve asker görevlileri olarak (1918 - 1923)

Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü ve bu çöküşün beraberinde getirdiği etkiler kadınların özgürleşme sürecini sadece belirli ölçüde yavaş-

latmıştır. Nitekim 19 Mart 1919'da, Maarif Nazırı Ali Kemal İstanbul Darülfünunun Felsefe Fakültesinde kadınlara özgü dersler başlatmıştır. 1921'de kız ve erkeklerin birlikte ders izledikleri sınıflar açıldı. Bu sınıflarda kızlara sadece ders süresince peçelerini kaldırma izni verilmişti. 1922'de Türkiye'nin ilk kadın tıp doktoru, Dr. Safiye Ali, İstanbul'da muayenehanesini açtı. (29)

Burjuvazinin üst kademelerinde yer alan kadınların giderek daha fazla eğitim görmelerinin yanıbaşında başka konular da dikkati çekmeğe başlamıştır. Yunan askerlerinin 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e ayak basmaları ve İstanbul'un İngilizler tarafından işgali, nihayet Fransız ve İtalyan ordularının Anadolu'nun güneyinde benzer hareketlere girişmeleri, nüfusun tüm katlarında şiddetli tepki ve direnişlere yol açtı. Bu olaylar, Türk kadınlarını artan ölçüde siyasal eylemciliğe itti. Kadınlar sadece İstanbul'da düzenlenen ve yazar Halide Edip, Muallimler Derneğinin Başkanı Nakiye Elgün öğrenci temsilcisi Münevver Sami gibi hatiplerin söz aldıkları açık hava mitinglerine katılmakla kalmadılar; bir kısmı gözü pek genç kadın Kurtuluş Savaşının arifesinde Mustafa Kemal'in Anadolu'da oluşturduğu Kuvayi Milliye'ye de katıldılar. (30)

Bu dönem diğer bir ilginç oluşuma da tanık oldu. Geçmişten farklı olarak, kadınlar sadece belirli sosyal yardım faaliyetleri yürütmek üzere aralarında örgütlenmekle kalmadılar, aynı zamanda güdülen sivaseti de dolaysız olarak etkilemeğe çalıştılar. 9 Eylül 1919'da «İradei Milliye» gazetesi Anadolu kadınlarının Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı'nın Sivas'da kurulduğunu haber verdi. Bu örgüt Amasya, Kayseri, Niğde, Erzincan, Burdur, Konya, Denizli, Kastamonu ve Kangal'da şubeler kurdu. Sadece Niğde şubesi 1920'de 1.090 kayıtlı üyeye sahip olduğunu bildirmişti. (31) Bu üyelerin çoğunluğunun devlet memuru, öğretmen, yerel esnafın eş ve kızları olduğu görülmektedir.

Başka bir deyimle, onlar Mustafa Kemal'in güvendiği odakları: bürokrat, asker ve esnafın kadın kanadını temsil ediyorlardı. (32) Bu derneklerin başlıca amacı, Avrupa kamuoyuna tüm Türk ulusunun birlik içinde bağımsızlığı için savaşa hazır olduğunu kanıtlamaktı.

2.6 — Türk kadının toplumsal statüsü ve parlamento tartışmaları

Siyasal savaşımın başından itibaren Mustafa Kemal temsili hükümet ilkelerine olağanüstü büyük önem vermişti. Bu tutum onun feshe-dilen Osmanlı Meclisini Kurtuluş Savaşı sırasında, 23 Nisan 1920 gibi erken bir tarihte Türkiye Büyük Millet Meclisi adı ile yeniden toplanma

çabalarını açıklamaktadır. Cumhuriyetten önceki bu kısa dönemde uygulanan kısa anayasa kuvvetler birliği ilkesini benimsemişti. Ülke bir meclis - hükümeti tarafından yönetilmişti. Bu meclis yoğun ve keskin siyasal savaşımlara sahne oldu. Mecliste resmen siyasal partilerin bulunmamasına rağmen, iki hizip sürekli olarak çarpışıyordu. Bu çatışma özellikle kadınlarla ilgili sorunlarda ortaya çıktı. Her ne kadar Mustafa Kemal, 3 Şubat 1923 tarihli konuşmasında, Anadolu kadınlarının kahramanlıklarını Türk kamu oyuna övgü ile tanıtip onlara «özgürlük, eşit öğrenim olanakları ve lâyük oldukları biçimde erkeklerden farksız bir toplumsal konum» (statü) vaad etmişse de, (33) ilk Türkiye Büyük Millet Meclisinin türdeş olmayan terkihi, reformcu tasarılarını geciktirmeğe zorladı. İlerici kanadı temsil eden Tunalı Hilmi Bey gibi sözcüler birkaç kez Türk kadınının eşitlik özlemlerini yasal önlemler haline getirmeğe çalıştığı halde, kasabalı esnaf ve küçük memurlardan oluşan tutucu çoğunluk bu girişimleri durdurmayı başardı.

Özellikle iki parlamento oturumu bu olumsuz tutumun canlı örnekleri olarak gösterilebilir. Bunlardan birincisi frengi denetimine ilişkin bir kanun tasarısı ile ilgilidir. (Oturum 122, 1921); (34) ikincisi ise seçim kanununa ilişkindir. (35) Her ikisinin görüşülmesi şiddetli tartışmalara yol açmıştır. Kadın haklarının savunucularına (Emin Bey ile Tunalı Hilmi Bey) söz hakkı tanınmadı, ağır hakaretlere uğradılar, oturumlar tatil edildi. Kadınları zorunlu olarak doktor denetimine tabi tutmak ve kadın nüfusunun seçim bölgelerinin büyüklüğünün hesabına eklemek gibi öneriler kesinlikle reddedildi. Devrin Millî Eğitim Bakanının kadın öğretmenleri de Maarif Şûrasına davet etmesi genel bir araştırmaya yol açıp, bakanın çekilmesi ile sonuçlandı. (36)

Bununla beraber Mustafa Kemal yaptığı çeşitli yurt gezilerinde özellikle kırsal alanlarda, eşitlikçi önlemlerden yana olduğunu beyan etmekten geri kalmadı. Örneğin Cumhuriyetin ilânından altı ay önce 21 Mart 1923 günü Konya'da yaptığı bir konuşmada «çok daha elverişsiz koşullar altında bulunan kadınlarımızın erkeklerle birlikte hatta bazı hallerde, onları geçmiş olmaları, olağanüstü yetenekleri ve eşitliklerin en açık kanıtıdır» sözlerini sarfetmişti. Böylece Mustafa Kemal uzun vadeli stratejisini gözden uzak bulundurmaksızın, kamu oyunu köklü değişikliklere hazırlamağa çalışıyordu. Bu değişimleri yasallaştıran birinci önemli girişim 1926'da kabul edilen İsviçre Medeni Kanunu olmuştur.

III — Türk kadını ve hukuksal eşitlik

Türk kadın haklarının, dolayısıyla Türk kadınının toplumsal konu-

ununun, biçim ve öz değiştirmesi önemli çelişkilerle doludur. Hemen hemen bütün ilerici önlemler için bir savaşım olmamış, bu haklar âdetâ bağışlanmıştır. İsviçre Medenî Kanununun kabulünden önceki durum ilgiye değer. Türkiye Büyük Millet Meclisinin ikinci dönemi süresince 1917 Aile Nizamnamesinin yasalastırınasına girildi. Sorumlu komisyon önce kızlar için 9, erkekler için ise 10 yaşında aktedilen evlenmeleri uygun görmüş, çok karılılık kurumunu da ~~alaki~~ koymuştur. Bundan başka kadınlara bazı koşullar altında boşanma hakkı tanınırken, erkeklere karılarını kayıtsız şartsız boşama yetkisi de yinelenmişti. Bu öneriler karşısında Türk aydın kadınlarının hemen hemen hiç farkedilmeyen tepkileri Türk basınında eleştiri konusu olmuştur. «Akşam» gazetesinde Necmeddin Sadak, kadınların edilgen tutumlarını kınamıştır. (37) Gerçekten de Halide Edip Adıvar gibi feministler bile bu tasarıyı kadın hakları açısından değil, uyumlu bir evlilik yaşamını engeller görüşünden hareketle eleştirmişlerdir.

Böylesine yoğun bir edilginlik (pasiflik) nasıl açıklanabilir? şirin Tekeli'ye göre savaşa bağlı olağanüstü koşullar ortadan kalkınca, hemen hiç bir endüstriye sahip olmayan bir ülke kadınlarına evin dışında iş sağlamak yolu gelişememişti. Bu nedenle yeniden «iyi bir ev kadını, anne ve hayat arkadaşı» olma gibi kadınca erdemler tekrar vurgulandı.

Öyle ise birdenbire Avrupa kökenli bir medenî kanun sistemine geçişi nasıl açıklayabiliriz? Bunun nedenlerini ř. Tekeli kadın hakları akımından çok parlamentonun içinde ve dışındaki siyasal güçlerde aramak-tadır. (38)

Türkiye'yi dünya kamuoyuna «medenî bir görünüm» altında tanıtmak isteyen Atatürk, kamu hayatında göze çarpan cinsler arasındaki eşit-sizliği ortadan kaldıracak girişimleri destekledi, böylece tutucu güçlerin etkinliğini azaltmağa çalıştı. Bu yönde atılan ilginç bir adım İstanbul polis müdürünün kamu taşıt araçlarında erkek ve kadın yolcular arasındaki per-deleri kaldırtma kararı gösterilebilir. (39) Bu kararın Parlamentoda «Müs-lüman bir Cumhuriyet» yönetimi ile bağdaşıp, bağdaşmayacağı sorunu yoğun bir tartışmaya neden oldu.

Atatürk Evkaf Bakanlığında odaklaşmış olan tutucu güçlere karşı sa-vaşırken, kamu hayatının idolojik çerçevesini kökten değiştiren yasalar geçirmeği başardı. Bu yasaların birincisi Halifeliliğin kaldırılması, diğeri Tevhidi Tedrisat Kanunudur. Her ikisi aynı gün 3 Mart 1924'de kabul edildi. İkinci yasa tüm din ve azınlık okullarını birleştirmiş bir denetime bağladı, böylece her iki cinsin eşit öğrenim olanaklarından yararlanma kapısı açıldı.

Uzun vadeli evrimci süreçlerin meyve vermesini beklemek istemeyen

Atatürk, bundan sonra yasama faaliyetini toplumsal değişimin başlıca itici gücü olarak kullanmağa başladı. 17 Şubat 1926'da çok az ölçüde değiştirilen İsviçre Medenî Kanunu —lâiklik ilkesi ile en iyi bağdaşır gerekçeyle— sadece övücü konuşmalarla kabul edildi.

Atatürk ve arkadaşları için kanun önünde erkek ve kadınları eşit kılmak çoktan verilmiş bir sözün gerçekleştirilmesi idi. Fakat bunun daha ötesinde bu simge ile Türkiye bütün dünyaya «çağdaş medeniyet düzeyine» ulaşmış olduğunu kanıtlamak istiyordu. (40) Bu yasanın lehine ileri sürülen gerekçeler bu düşünce tarzını aynen yansıtıyordu. Bu yeni yasa tek karılılık (poligami) ve boşanma gibi medenî dünya için vazgeçilmez olan ilkeleri temsil etmektedir. (41) Böylece Türk kadınlarna verilen tüm yeni haklar, Türkiye kadın nüfusunun büyük çaptaki isteklerinden çok küçük «devrimci» bir seçkinler grubunun yorulmak bilmeyen çalışmalarnın ürünü sayılır.

3.1 — Türk Medenî Kanun

4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren Türk Medenî Kanunu çok karılılığı yasa dışı ilân etti, taraflara eşit boşanma hakkı tanıdı, böylece biçimsel olarak kadınların özgürlük ve eşitliklerini teminata kavuşturdu. Eskisinden farklı olarak çocukların gözetimi ana babanın her ikisine verildi (Mad. 262). Ölüm halinde çocuğun velâyeti geride kalan eşe verildi. Boşanma halinde, ana babadan hangisine çocuğun velâyetinin verileceği ise hâkimin takdirine bırakılmıştı (Mad. 264). Mirasta eskiden olduğu gibi, kadının ölene karşı olan durumuna göre yarım, dörtte bir, yedide bir, hattâ sekizde bir verilmesi yerine tam bir eşitlik ilkesi kabul edildi (Mad. 439). Evlenmelerin geçerli olabilmesi için gelinin huzurunda yapılması şartı konuldu. Böylece vekâlet yolu ile nikâh kıyma geçersiz kılındı. Tanıklık konusunda cinsler arasında eşitlik ilkesi kabul edildi, oysa eski muhakeme usullerine göre iki kadının tanıklığı bir erkeğin tanıklığına eşitti. Yeni Medenî Kanun evlenme için İsviçre Medenî Kanunundan biraz farklı bir evlenme yaşı belirledi: Önce erkekler için 18, kadınlar için 17. Daha sonra 1938'de yapılan değişiklikten sonra erkekler için 17, kadınlar için 15. Özel durumlara özgü yaş haddi erkekler için 15 olarak alıkonuldu. Kadınlar için ise 14'e indirildi (Mad. 85).

Türk Medenî Kanunu ne ölçüde eşitçidir? ~~Gelenekçi bir düşünceyi~~ yansıtan İsviçre Yasası, karı koca arasında mutlak bir eşitlik ilkesine yer vermemektedir. Yasa gereği aile başkanı kocadır. Kadın evlilik birliğini temsil etme ayrıcalığına sahip değildir (Mad. 154). Karı kocasını izlemeye

zorundadır, oturma yeri de koca tarafından seçilmektedir (Mad. 152, II). Kadın evin masraflarının ya ev işlerinin bir kısmını üstlenmek ya da maddî katkıda bulunmakla katılır (Mad. 190). Kadının meslek çalışmalarını kocanın iznine bağlayan ve koca keyfî olarak bu izni vermezse —en azından kocaya değil de— kadına mahkeme yolunu gösteren (TMK mad. 159); kadın bir şirket kuracaksa, ticaret sicilinden kocanın yazılı iznini isteyen hiç bir hukuk düzeninin çağdaş olduğu ileri sürülemez. Karı-koca malları için Medenî Kanunda öngörülen «mal ayrılığı» rejimi (TKM mad. 70) kadın haklarını hiçe sayan, eşitliğe son derece aykırı bir düzenlemedir. (42) Bu durumda her iki taraf mal ve mülklerin intifa ve gelirini muhafaza etmekte, boşanma halinde ise kişisel mal ve mülklerini geri almaktadırlar. Şukadar ki bu hükümler sadece evliliğe belirli bir varlıkla giren kadınları korumaktadır. Buna karşın tüm bir evlilik boyunca karşılıksız evişi yapan milyonlarca kadın bu süre içinde kocanın adına kaydedilen tüm taşınır ve taşınmaz mallar üzerinde bir hak sahibi olamamaktadır. Üstelik bu katkıları ölüm halinde tarafların birine tanınan saklı hisseye de girmektedir (TKM, mad. 444). Bu hisse birinci derece mirasçının olması halinde 1/4 mülkiyet veya 1/2 intifa; ikinci derece mirasçının olması halinde 1/4 mülkiyet ve 1/2 intifa; üçüncü derece mirasçılar olması halinde 1/2 mülkiyet ve 1/4 intifa hakkıdır. Eşin sağlığında karısına bağışladığı mallar ise ölümünden sonra tenkis davası ile geri alınabilir. (43)

Boşanma durumunda Medenî Kanun özel boşanma nedeni olarak zina, cana kast, pek fena muamele, cürüm ve haysiyetsizlik, terk ve akıl hastalığı (TKM, mad. 129-134), genç boşanma nedeni olarak ise şiddetli geçimsizlik, evlilik birliğinin köklü sarsılmasını kabul etmiştir. Boşanmalarda maddî ve manevî tazminat almanın oldukça güç olduğu ülkemizde kusursuz tarafın ancak bir yıl süre ile «yoksulluk nafaka»sı alabilmektedir. (TKM, mad. 144) Bu durum fiilî olarak kökünden sarsılmış olan birçok ailenin sunî yoldan yaşatılmasına ve bu arada çocukların uyumdan yoksun bir aile ortamı içinde yetişmelerine yol açmaktadır.

Diğer bir sorun kırsal alanda «imam nikâhı»nın halâ yaygın bulunmasıdır. Günümüzde de dinî nikâh, dış dünya ile ilişkisi sınırlı küçük topluluklarda, toplumun normal, meşru muvafakat biçimi olarak sürdürülmektedir. Bu uygulama ayrıca siyasal amaçlarla 1950'lerde Demokrat Parti, 1960 ve 1970'lerde ise Adalet Partisi ile Millî Selâmet Partileri tarafından bir çeşit teşvik görmüştür. Nüfusa geçmemiş yüksek sayıdaki fiilî birleşmeler bu eğilimi doğrulamaktadır. Adalet Bakanlığı çeşitli yıllarda evlilik dışı doğan çocukların tescilini özel yasalarla sağladı. Bu yasalardan

yararlanarak nüfusa geçirilen çocukların toplam sayısı günümüze dek 7.724.419 olmuştur. (44)

Nüfusa geçmiş evlenme ve boşanmalarla Türkiye'deki bölgelerin gelişmişlik düzeyi arasındaki yakın ilişki ve yine bu konudaki kırsal/kentsel dağılım çok açıktır. İstanbul, İzmir ve Ankara gibi yüksek bir gelişim düzeyine sahip metropol bölgelerin kentlerinde evlenme ve boşanma oranları, yarı feodal bir yapıya sahip ve sosyo-ekonomik azgelişmişlikten başka farklılaşmış bir kültür ve çerçevesinin egemen olduğu Türkiye'nin güney-doğu illerine kıyasla çok daha yüksektir. Bununla beraber Türkiye'nin evlenme kalıplarında önemli değişiklikler göze çarpmaktadır. Kadına yasal güvence ve miras hakkını sağlayan resmî nikâh, dinsel törenle birlikte giderek önem kazanmaktadır.

T A B L O I.

**Türkiye'de Kent/Kırsal alanlarda
Evlenme Biçimleri**

	(Yüzde olarak)		Toplam
	Metropol/büyük kent	Köy	
Resmî nikâh	24.7	5.8	11.3
İmam nikâhı	4.0	21.6	15.3
Her ikisi	69.8	70.8	71.6
Nikâhsız	0.4	0.5	0.5
Cevâbsız	0.2	0.4	0.3
Uygunsuz	0.6	0.8	0.5
Toplam	100.0	100.0	100.0
N	979	1174	4581

Kaynak: Ferhunde Özbay, *Türkiye'de değişen aile düzeni*, 1981.
(Yayınlanmak üzere)

Türkiye'de kadının hür iradesi dışında evlenmeğe zorlayan geleneksel kurumların başında başlık gelmektedir. S. Timur'un ortaya koyduğu üzere kırsal kesimde kadınların % 63'ünün ailesine başlık ödenmiştir. Bu uygulamanın en yaygın olduğu bölge % 77 ile Doğu Anadolu'dur. Bu oran Karadeniz'de % 72, İç Anadolu'da % 63, Akdeniz'de % 43, Batı Anadolu'da ise % 19'dur. (45) 1921 yılında kabul edilen 55 sayılı «Düğünlerde Meni İsrifat Kanunu» eski hukukun kalıntısı olan mehr, ağırlık ve başlık

uygulamasını yasaklamıştı. Ancak bu kanun, 1966 yılında Anayasaya aykırı bulunarak iptal edilince, bu çağ dışı uygulama «sınırları belirtilmemiş sözleşmeler» olarak meşruiyet kazanmış oldu. (46) Ancak 1976'da Yargıtay'ın II. Hukuk Dairesinin oluşturduğu bir karar, bu konuda önemli bir aşama getirmiş ve başlığın ahlâka, hukuğa, temel hak ve özgürlüklere, ayrıca Anayasanın 11 ve 40 cı maddelerine aykırı olduğunu belirtmiştir. (47)

Hukukçuların bu alandaki ilerici fikirleri ve çabalarına karşın fiilî durum fazla ümit verici değildir. Zira birçok durumlarda başlık karşılığı evlendirilen küçük yaşta genç kızlar evlerinden kaçıp polis ya da başka bir kamu kuruluşuna sığınmaları halinde, yeniden ailelerine teslim edilmektedir. Oysa Ülker Gürkan'ın haklı olarak belirttiği üzere, bu durumda velâyet hakkının kötüye kullanılması söz konusudur (TMK, mad. 274). Yapılacak işlem, gerekirse ana babadan velâyet hakkını alarak, çocuğa bir vasi tayin etmektir (M.K. mad. 274/11). (48)

3.2 Türk Ceza Kanunu

Türk Ceza Kanunu da Medenî Kanuna benzer şekilde kadın-erkek eşitliğini bozan hükümler benimsemiştir. Bu farklı tutum zina ve kız, erkek kaçırma suçları ile fuhşu düzenleyen hükümlerde göze çarpmaktadır.

Zinada suçun oluşması için kadının bu fiilî bir kez işlemesi yeterli iken (TCK, 440 mad.), kocanın aynı cezaya çarptırılması için kanun koyucu kocanın karısı ile birlikte ikamet ettiği evde veya herkesçe bilinecek şekilde başka bir yerde başkası ile evli olmayan bir kadınla karı koca gibi geçinmesi şartı aramıştır (TCK, 441 mad.). Bu konu iki dava nedeni ile Anayasa mahkemesine gönderilmiş, ancak Anayasa mahkemesi burada kadın-erkek eşitliğine aykırılık iddiasını usul yönünden reddetmiş ve maddeyi iptal etmemiştir. İkinci karara muhalif kalanlar muhalefet gerekçelerinde TCK 440 ve 441 birlikte ele alınmasını ve kadın-erkek eşitliğini aşikâr şekilde bozucu niteliği sebebi ile Anayasanın 12 ci maddesine aykırılığının kabul edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. (49)

Kız, erkek kaçırma konusunda ise erkek, kaçırıldığı kız veya kadınla evlenirse, cezası tecil olunur (TCK, 434 mad.). Buna karşılık kadının bir erkeği kaçırması halinde —yasada hüküm olmadığından— cümlenseler de ceza tecil edilmemektedir. Bu madde de Anayasa mahkemesine getirilmiştir. Anayasa mahkemesi, kaçırılan kadın olduğu halde, cezanın teciline ilişkin bir hukukî kuralın yer olmadığı gerekçesiyle, Anayasaya aykırılığı reddetmiştir. Ülkemizde erkek kaçırma suçu çok nadir görülmele beraber kız ve kadın kaçırma çok yaygın suçlardandır. Bunun başlıca nedenleri

başlık ve düğün masraflarından kaçınma, aile, aşiret ve kabileler arasındaki düşmanlıklar, nihayet göç kaç yüzünden erkeklerin şehvet duygularına hâkim olamamalarıdır. Ülkemizde kadın kaçırma halâ bir çeşit evlenme olarak kabul edilmektedir. Bu suç kentlerden çok kırsal bölgelerde yaygın bulunmaktadır. (50)

Irza geçme ve kadın kaçırma suçlarının işlenmesi halinde, söz konusu kadının bir fahişe olması halinde bu durum hafifletici bir sebep sayılmakta ve cezanın üçte ikisinin indirilmesi öngörülmektedir (TCK, Mad. 438). Türk kanun koyucunun esinlendiği İtalyan Ceza Kanunu son bir değişiklikle bu maddeyi yürürlükten kaldırmıştır. Türkiye'de de bu yolda bir adım atılması beklenmektedir.

Türkiye'de kurumlaştırılmış olan fuhşun bir bakıma devletin koruyuculuğundan yararlanması da kadın-erkek eşitliğini zedeleyen bir durumdur. 1593 sayılı yasa gereğince Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığı genelevlerin konum ve işlevlerinin saptanmasından birlikte sorumludur. Bu görev, fuhşu teşvik edecek her çeşit eylemi şiddetle yasaklayan TCK 235 ve 436 maddeleri ile açık bir çelişki halindedir.

Fuhuş toplumsal bir sorundur ve çok yakından sosyo-ekonomik yapısal faktörlerle ilgilidir. Dolayısıyla fuhşun devlet denetimi altında sürdürülmesi çağımızın insan hakları anlayışı hiç bir şekilde bağdaşmamaktadır. Kadınların bedenlerini satışa arzetmeleri devletin düzenleyici erkenden güç almamalıdır.

Türk Ceza Kanununun eleştirilere yol açan diğer bir faslı çocuk düşürme fiiline ilişkindir. TCK 468, 469 mad. göre gerek kadının rızası, gerekse rızası olmadan çocuğunu düşüren kimseye hapis cezası —5 yıl ilâ 12 yıl— verilir. Çocuk düşüren kadın ise 6 aydan 3 yıla kadar hapis cezasına çarptırılır. TCK bu fiillerin işlenmesini teşvik eden veya propaganda yapan kişilere de ceza öngörmektedir (TCK, mad. 471/2). Fiiliyatda bu hükümlerin işlemediği görülmüştür. Ayrıca Birinci Kalkınma Planının yürürlüğe girmesinden sonra çıkarılan 557 sayılı «Nüfus Planlaması Hakkında Kanun» 3 cü maddesi kadının hayatı ve doğacak çocuk için tehlike görülen hallerde kürtaj yapılabilir. (51) TCK bütün maddeleri gelişmiş ülkelerin vatandaşlarına tanıdıkları «çocukların sayısını ve ne zaman dünyaya gelecekleri» hakkının çok gerisinde kalmaktadır.

22 Şubat 1979'da TBMM üyelerinden K. Tabak, S. Korum, S. Belül N. Abadan - Unat ve Ç. Ege tarafından sunulan yasa önerisi, TCK 468, 469, 470 ve 472 maddelerini değiştirmek suretille üç aya kadar kürtajın serbest bırakılmasını öngörüyordu. Bu öneri kadük oldu. Ancak 12

Eylül 1980'den sonra oluşan yeni hükümet de bu doğrultuda görüş sap-tayarak, yeni bir yasanın hazırlama çalışmalarına girişmiştir. Bu çabaların günümüze dek sonuçsuz kalmasının başta gelen nedenlerinden birinin Diyanet işlerinin bu görüşe karşı çıkmasıdır. Oysa Türk kadını istediği zaman, istediği sayıda çocuk sahibi olmağı kararlaştırma hakkını çoktan hak etmiş sayılır.

VI — Seçmen Olarak Türk Kadını (1934'den bu yana)

Türk kadınları Osmanlı İmparatorluğunun XIX. Yüzyılda içine düş-tüğü sömürge sistemi nedeni ile her türlü edilgen ekonomik katılmanın dışında bırakılmışlardı. Öte yandan bu dönemin egemen ideolojisi sayılan İslam hayat görüşü onlara, ikinci sınıf vatandaş gözü ile bakıyordu. Bu nedenler bir ölçüde Türkiye'de niçin hiçbir zaman orijinal ve etkin bir siyasî haklar akımının doğmadığını da açıklamaktadır. Seçimlere katılma hakkı önce «izin» tarzında ve çekinerek talep edildi; sonra bir süre ihmal edildi; nihayet kamuoyunun baskısından çok «hikmeti devlet» nedeniyle verildi. Bu konudaki en yetkili kaynaklar birbiriyle çelişen açıklamalarda bulunmaktadır. Nitekim eski CHP milletvekillerinden Tezer Taşkı-ran'a göre kadınlara verilen siyasî hakları gerçekleştiren güç, 1927'de Ka-dınlar Birliğine aleniyete vurduğu taleplerle kamuoyunun artan baskısı olmuştur. (52) Afet İnan ise farklı bir yorumda bulunmaktadır. İnan'a göre kadınlar siyasal haklardan yoksun bırakıldıkları sürece, yurtbilgisi müf-redat programında yer alan demokratik yönetim kurallarını öğretmek çok zor olmuştur. Bu konu Atatürk ve çevresi içinde ciddi tartışmalara yol aç-mış ve nihayet Anayasa değişikliği ile sonuçlanmıştır. (53)

Genç bir siyaset sosyoloğu olan Şirin Tekeli'nin varsayımı ise Ata-türk'ün geçici tek parti yönetimine karşı batılı devletlerin basınının ta-kındığı tutumla ilişkilidir. Atatürk'ün birkaç kez tekrarlanan bu konudaki talepleri 1930 yılına kadar beklettiği düşünülürse, bu teze hak vermek gerekir. Gerçekten 1930'da birdenbire Ş. Kaya'nın kaleme aldığı bir ana-yasa değişikliği kadınlara yerel seçimlerde siyasal temsil ve katılma kapı-larını açmış oldu. (54) Önce 1930, sonra 1934'de yapılan bu girişimlerin gerçek nedenlerini Ş. Tekeli ülkedeki siyasal güçlerin ilişkisinde aramak-tadır. Her türlü faşist hareketlerden uzak kalmak ve onlarla herhangi bir şekilde bir doğrultuda görünmeme azminde olan Atatürk, «Vossische Zei-tung» gazetesine vermiş olduğu beyanda şöyle demektedir: «Devrim ve diktatörlük, gerekli de olsa, ancak kısa bir zaman dönemi içinde kullanılabilir». (55) Atatürk gerçek bir demokratik sisteme karşı beslediği katıksız

inancın bir kanıtını vermek amacıyla —tek partili bir demokrasi uygulamayı sürdürmekle beraber— Batıya, Türk kadınlarına siyasal haklar tanımak suretiyle, ülkesini nice Batılı demokrasilerden daha ileri bir düzeye getirmiş olduğunu göstermek istedi. Esasen aynı yılda Türkiye —başarılı olmamakla birlikte— çok partili bir sisteme geçmeği de denemiştir.

Böylece 1931 belediye seçimlerinde siyasal haklara kavuşturulan Türk kadınları, bu haklarını ilk defa 1933'de kullanmışlar ve İstanbul ile diğer kentlerde belediye ve yaşlılar meclisine seçilmişlerdir.

Aynı yılda Hitler'in NSDAP partisi Almanya'da iktidara gelip, Alman kadınlarını «çocuk, kilise, mutfak» (üç K = Kinder, Kirche, Küche) alanlarına hasrederken, Avrupa'nın iktidar hırslı diktatörleri ile aynı çizgide görünmek istemeyen Atatürk, demokratik bir sistemde vatandaşların faal rol oynamaları gereğini çok iyi kavramıştı. (56) Böylece 5 Aralık 1934'de T.B.M.M. İsmet İnönü ve 91 milletvekilinin imzaladıkları bir yasa önerisi ile 22 yaşına basmış tüm Türk vatandaşlarına ulusal seçimlere katılma hakkını kabul etmiştir. Yine kadın, erkek farkı gözetmeksizin tüm 30 yaşına girmiş vatandaşlara seçilme hakkı da sağlandı. Bu yasanın önemi lehine bir konuşma yapan sözcülerden Sadri Maksudi'ye göre bugün kadınların siyasal haklardan yoksun bırakıldıkları demokratik olmayan bir rejimle yönetilen ülkeler vardır. Türk kadınlarına verilen siyasal haklar Türkiye'nin gerçek bir demokratik sisteme doğru giden evriminin doğal bir sonucudur. (57)

Ş. Tekeli'nin varsayımının doğru olduğunu farzettığımız takdirde, seçim sonuçlarını anlamak daha kolay olur. Kadınların siyasal temsil durumunu bağımsız bir «simgesel değer» olarak yorumladığı sürece, parlamentodaki kadınların oranı yüksek olmuştur. Bu oran Atatürk'ün ölümünü izleyen yıllarda çok partili sisteme geçildikten sonra düşmeğe başladı. Kadınların temsil oranı şu doğruyu izlemiştir: İlk girişte Türk kadınlarının 18 temsilcisi vardı (% 24.5), bu sayı 1946'da 9'a (% 2), 1950'de 3'e (% 0,6) düştü. 1960'dan bu yana ise 1965'de 11'i (% 1,8) bulan oran bir daha gerçekleşmemiştir.

Afet İnan (1965) ve Tezer Taşkıran (1976) gibi düşünürler için Türk kadınlarının siyasete girmeleri ile daha aktif bir toplumsal katılma için aranan çerçeve tamamlanmış bulunmaktadır. Bu düşünceyi paylaşanlara göre artan öğrenim olanakları ve kapsamlı sosyal güvenlik önlemleri ile Türk kadınları yeni hukukî statülerinden en iyi bir biçimde yararlanacaklardır.

Bu görüş çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan genç sosyal bilimci ve yazarlarına göre ka-

dının statüsü ancak üretimde oynadığı rol ve ekonomideki katılma payına göre irdelenebilir. (M. Kıray, 1963; S. Timur, 1972; D. Kandiyoti, 1971; T. Tayanç, 1977). (58) Kadının bağımlılığı sadece çağı geçmiş gelenek ve örflerin ürünü değil, herşeyden önce sosyo-ekonomik konumunun bir sonucudur. Dolayısıyla siyasetle daha fazla ilgilenmek ve siyasal davranış ve eylemlerinde özerklik ikna edici yöntemlerle gerçekleştirilemez. Bu sonuca ancak iç ve dış göç, kentleşme, endüstrileşme gibi toplum yapısını kökten değiştiren süreçlerle varılabilir. Türkiye'nin çok partili sisteme geçişi, Türkiye'nin kendi kendine yüklediği otarşinin sona erdirilmesine rastladığı için, Türk kadınının konumu bu köklü değişimlere göre değerlendirilmelidir.

VII — Türkiye'nin değişen toplumsal yapısı ve kadın statüsüne olan etkisi

Seçkin bir yaklaşımı benimsemiş olan Atatürk ve İnönü öğrenim düzeyinin her katına büyük önem vermek ve kadınların hukukî statülerini siyasal katılmaya elverişli bir hale getirmek suretiyle sömürülen bir kadınlığın kurtuluşunu sağlamanın mümkün olduğuna inanmışlardı.

1946'da çok partili hayata geçildikten ve yeni orta sınıfların artan nüfusu ile birlikte, Türkiye'nin kamu ekonomisinin büyük ölçütle nitelik değiştirmiş olduğu görülmektedir. Devletçilik yerine özel girişim destek görmeğe başladı. Bunun sonucunda yeni teknolojilerin uygulanmasına geçildi, tarımın makineleşmesinin sonucunda iç göç, hızlı kentleşme ve dengesiz endüstrileşme başgösterdi. 1960'dan sonra devlet eliyle düzenlenen işgücü ihracı büyük çaplı bir dış göçe yol açtı.

Türkiye'nin toplumsal yapısını etkileyen bu simgeler köklü değişimlere neden olup kuşkusuz kadın nüfusunu da etkilemiştir. Bunlar arasında en az ölçüde etkilenen grup, toplumun sosyo-siyasal sistemin hemen hemen dışında kalan ve daha çok Doğu Anadolu'da yerleşik bulunan göçebelere. Deniz Kandiyoti, ortaya çıkan yeni toplumsal dokuyu kadın nüfusu açısından altı ana tip etrafında toplamış bulunmaktadır: a) Göçebe, b) Kırsal-geleneksel, c) Değişen kırsal, d) Kasaba, e) Yeni kentleşen - gecekondulu ve f) Kentli, orta sınıf, meslek sahibi ya da evde kalan kadın.

a) *Göçebe Kadın*: Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'ya dağılmış bulunan göçebe aşiretlerde kadının üretime katkısı çok yüksek olup, yeniden üretici rolüne büyük önem verilmektedir. Ancak asimetrik iş bölümü nedeni ile, «kamu»ya ilişkin tüm faaliyetlerin denetimi erkeklere aittir. Er-

keklerin egemenliği yaşamın tüm aşamalarında ağır basmaktadır. Kadınların otoritesi —yüksek başlığın bir doğal sonucu olarak— ancak ailenin içinde farkedilebilmektedir. Bu otoritenin başlangıç noktası kadının erkek evlâdı dünyaya getirip, kendi ailesinde itibarlı bir durum kazanması ile başlar. Bu ortamda kızlar için miras hakkı tanınmaz. (59)

b) *Geleneksel/Kırsal*: Göçebe aşiret biçimi —sürdüğü ölçüde— kendi içine kapalı bir dünyayı temsil etmektedir. Buna karşın Türkiye'nin kırsal kesimi önemli değişimlere sahne olmaktadır. Sırf geçimlerini sağlamak amacı ile bir çeşit tarım ürünü ile geçinen köylerde, köylü kültürünün geleneksel öğeleri olduğu gibi devam etmektedir; kadınlar ise köy odası gibi erkeklerin günlük yaşantı alanlarına sokulmamaktadır. Değişen coğrafi ve ekonomik koşullara göre bu gruba giren köylü kadınlar

- 1) Aile işletmesinin üretimine tüm güçleri ile katılırlar,
- 2) Hıalı dokuma gibi ek faaliyetler yürütürler,
- 3) Tam zamanlı tarlada çalışırlar,
- 4) Dış göçün bulunduğu yörelerde tarımsal üretimi tek başına yüklenmiş bulunuyorlar. Bu kadınların işgücü olarak gördükleri işler aslında üretimin tür ve hacmini belirlemektedir. Statüleri gelenekseldir. Dışarı karşı kapalı olan kırsal topluluklarda erkeklerin egemen olduğu bir hiyerarşik değer vardır.

Geleneksel köylerde kadının statüsünü belirleyen göstergeler her zaman çocuk doğurmak ve ilerleyen yaştır. Üretimde yerleri ne olursa olsun, üretimde harcadıkları emek değerlendirilmez, özel uzmanlık alanları ile kamuya açık işler erkeklerin ayrıcalığı sayılır. (60) 1969'da tarımda faal olan 1.000 kişiden 497'sinin kadın olmasına rağmen, ekonomik açıdan bunlara «aile işletmesinin ücretsiz işçileri» gözü ile bakılmaktadır. (61)

c) Değişen kırsal kesimin kadınları

Kırsal kesimin büyük dönüşüm noktası, yeni teknolojilerin ithali, tarımın makinalaşması ve bunun sonucunda hızlı iç göçün başlama noktasına rastlar. Bir yandan bir kısım köylerin ulusal pazar ekonomisinde nass edilmesi, öte yandan yabancı endüstri merkezlerine doğru akın eden fazla işgücü, bazı köylü ailelerinin bireylerini gündelikçi işçilere dönüştürdü. Baba ve erkek kardeşlerin değişen ekonomik işleri ile birlikte, kadınların toplumsal statüsü de yeni bir tanıma kavuşturuldu. Erkeklerin mutlak otorite ilişkisi çözüldü, evlenme konusunda çş seçimi serbestleştirildi, genç kadınlar arasında kendi kendine belirlenen tüketim kalıpları ile yatırım biçimleri görülmeğe başlandı (Abadan - Unat, 1976). (62) Tüketim, gös-

terişçi tüketime dönüştü. Tarımsal üretim alanından çıkarılan kadınlar —evde gıda ve giyim üretimine katıldıkları için— kasaba yaşamının davranış biçimlerini taklit etmeğe başladılar. Böylece daha çok «kabul» günlerine gittikleri, «mevlût» gibi dinî töreleri izledikleri görülmektedir.

Marmara ve Ege bölgesinde olduğu gibi, ekonomik açıdan hızla değişen kırsal yerleşme birimlerinin köylerine yeni değer ve yaşam üslûbları girdi. Buradaki değişimin hızı kasaba yaşamını geçmektedir.

d) Kasaba Kadını

Köylerin kadınları örtünmesi, erkek ziyaretçinin karşısına çıkması gibi konularda daha esnek davranmasına karşın, kasaba kadınları daha kapalı bir yaşam sürdürmektedirler. Bunun başlıca nedeni kamusal faaliyet alanının daha fazla vurgulanması ve kadın işgücünün tümden kaybolması, böylece kasaba kadınının yaşamı daha çok oturduğu mahallede geçmektedir. Bu tür çevrelerde ise P. Benedict, M. Kıray ve F. Mansur'un belirttikleri gibi, (63) kırsal alanlarda hemen hiç rastlanmayan serbest zaman «kabul günü» gibi kurumlar ve çeşitli toplumsal örüntülerle önem kazanmaktadır. Dolayısıyla kasaba kadınının statüsünü belirleyen gösterge, kocanın toplumsal konumu ile yakından ilintilidir.

Kısaca, kırsal değişim, otoritesinin yeniden tanımlanması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla evin kızı, dışarı göç etmiş olan işçinin kadın olan aile başkanı daha büyük önem kazanmaktadır. Sonuncu durumda yıllar boyu yalnız yaşayan kadın/ana, kendisine bağlı olan tüm çocukların yaşamına biçim ve yön vermektedir.

e) Gecekondu kadını

«Ekonomik ve toplumsal gelişmenin bellibaşlı aracı» sayılan hızlı kentleşmenin Türkiye'deki boyutlarına bakılınca, gecekondulaşma sürecinin kendine göre bir kadın tipi geliştirmiş olduğu daha kolayca anlaşılır. Birçok gelişmekte olan ülkelere benzer şekilde, (64) Türkiye'de de, geleneksel tarım ve ev endüstrisinden modern, örgütlü endüstri ve hizmetlere geçiş yeni maharetler gerektirmektedir. Kemal H. Karpat'ın gecekondu araştırmasında gösterdiği üzere, yeni yerleşen erkeklerin % 93'ünün bir iş bulmalarına karşın, kadınların yalnız % 30'u iş bulmuşlardı. Bu gelişmelerin % 59'unun bulunduğu iş türü geçici olup, daha çok ev hizmetlerine ilişkindir. (65) Gecekondu kadınının içinde bulunduğu yüksek devinçlilik kendini erişmek istediği amaçlarda göstermektedir. Kadınların % 23'ü, erkeklerin ise sadece % 12'si fabrikalarda iş arıyorlardı. (66) Öyle olmakla

beraber, endüstride kadınlara açık olan iş yerleri sınırlıdır. 1943'de endüstri işyerlerinde çalışan 12 yaşından yukarı kadın nüfusunun tümü 78,767 idi. Bir çeyrek yüzyıl sonra bu sayı sadece 143.000'i bulmuştu. Oysa aynı durumdaki erkeklerin sayısı beş misli artmıştı. (67) Bununla beraber 1980'lerde öngörülen yoğun endüstrileşme, plan ve projelerinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan işgücü, erkeği ve kadını ile birlikte, bu çevrelerden gelecektir.

Gecekonuda yaşayanların hayata olan bakışlarında hayret verecek yüksek bir nefse güven ve bağımsızlık yaklaşımı egemendir: Kadınların % 69, erkeklerin % 59, en güvenilir kişi olarak kendilerinden başkasını görmemektedirler. (46) Bu eğilim bir ölçüde çekirdek ailelerin yüksek oranını da açıklayabilir (İzmir'de % 62,5, Ankara'da % 72). (68)

Bu bağımsız ve özgür düşünce tarzına benzer şekilde, gecekondu kadınları müstakbel eş seçimi konusunda da söz sahibi olmak ister (% 47). Gecekondu halkının çocukları için besledikleri emeller, kentle daha fazla bütünleşme istekleri, bu köklü değişmeyi yansıtmaktadır.

Her ne kadar gecekondu kadını kentsel yaşamla bütünleşmek için önemli engellere rastlıyorsa da, yine de onlar Türkiye'nin modernleşmesinde en dinamik ve yenilikçi öğeleri arasında yer alırlar. Güçlü sevklenmeleri nedeni ile, yeni kuşakların toplumsallaşma sürecinde önemli bir rol oynuyorlar.

f) Kentsel orta sınıf kadınları (Evlkadını/Meslek kadını)

Kırsal kadının statüsünün tam tersine, faal ekonomik nüfusa dahil kentsel kadınların dörtte üçü istihdam edilmiş değildir, % 81'i kendini ev kadını olarak tanımlamaktadır. Bununla beraber Türkiye'nin dengesiz endüstrileşmesi süreci içinde ücretli kadın işgücü sürekli bir artış göstermektedir. Genellikle Marmara ve Ege gibi bölgelerde üç metropolün bulunduğu illerde çok hızlı bir kentleşme vardır. (69)

T A B L O II

Türkiye'de Yıllara ve Bölgelere Göre Ücretli Kadın İşgücü (% olarak)

Yıllar	Marmara				Anadolu		Istanbul,
	Orta Anadolu	Karadeniz	Ege ve	Akdeniz	Doğu	Ankara	
1955	1,2	1,2	4,7	4,4	2,0	18,9	
1960	4,6	1,4	5,8	3,8	1,4	25,0	
1970	6,0	5,3	11,0	10,7	4,0	40,8	

Gerçekten de kadın işçi sınıfı çok yavaş bir büyüme hızı gösteriyor. Nitekim örneğin imalat endüstrisinde 1955'de çalışan kadınların sayısı 119.871 (% 2.2)'den yirmi yıl sonra 1975'de ancak 204.111 (% 3.4) çıkmıştır. (70) Bu alanda büyük patlama Türkiye dışında da cereyan etmiştir. Nitekim Federal Almanya'da 960'da kayıtlı 173 kadın işçisinin bulunmasına karşın, bu sayı 1975'de 143.611'e yükselmiştir. (71) Kadın işçilerin dış göç akımı ekonomik konjonktürü izlemiştir. 1967'den önce yükselirken, ilk ekonomik bunalımla azaldı, sonra yeniden hızlı bir artış kaydetti.

Türkiye içinde kadın işgücü açısından en önemli gelişme, endüstri sektörü yerine hizmet sektörü, özellikle kamu yönetimi alanında göze çarpmaktadır. 1938'de sadece 12.716 kadın memur bulunmasına karşın, bu sayı 1978'de 277.622'ye çıkmıştır. Böylece denilebilir ki vasıflı kadın işgücü alanında görünür bir «bürokratikleşme» süreci vardır. (72) Kadınların devlet hizmetine girerken, yayılma alanı daha çok alt ve orta kademeleler olmaktadır. En önemli kamusal hizmet alanları şunlardır: Eğitim, % 31,6; turizm, % 26,3; sağlık, % 22,2 ve sosyal güvenlik, % 19. Bu alanlar genel olarak «erkekler tarafından giderek terkedilen, sosyal amaçlara yönelik sektörler» olarak tanımlanmaktadır.

Kadınları kamusal sektöre girmeye özendiren başlıca etkenler nelerdir? Yirmi yıl ara ile yapılan iki araştırma, ilginç benzerlikler göstermektedir. (73)

Kadınların büyük çoğunluğu ekonomik gereksinimler nedeni ile aileye «ikinci bir gelir kaynağı» sağlamak zorundalar. Buna karşın bir kısım meslek kadını için meslek sevgisi ve çalışma şevki önde yer almaktadır. Şu kadar ki, iş ve aile hayatı arasında bir rol çatışmasının başgösterdiği yerde, işten vazgeçme ağır basmaktadır. Bu eğilim serbest mesleklere mensup, yüksek öğrenim görmüş kadınlar için bile doğrudur. (H. Topçuoğlu, 1957; O. Çiftçi, 1974).

Daha çok anti-feminist bir fikir iklimi ürünlerinin etkisiyle ortaya çıkan bu bireysel tercihler, zaman zaman kitle haberleşme araçlarının yayınları ve örneğin «5 dakika» gibi TV programlarıyla da beslenmektedir. Bu gibi durumlarda evin dışında çalışan kentsel kadınlar birbirleriyle çatışan iki düşünce akımı karşısında kalmaktadır. Tutucu akım erkek ve kadınlara kadının toplumdaki birinci görevinin bir eş ve ana olduğu görüşünü aşlamaktadır. İkinci akım ise kadınlara daha özgür ve bağımsız bir kişiliğe kavuşmaları için kendilerini tanıyan tüm olanaklarından yararlanmalarını vurgulamaktadır. Bu noktada Şirin Tekeli'nin sınıfsal irdelemeye dayalı şu gözlemlerinin ne derece doğru olduğunu sormamız gere-

kiyor: «Kırsal yöredeki vasıfsız aile işçisi ve işçi sınıfından kadın için bir zorunluluk olan çalışma, burjuva sınıfının da kadınlarına tanıdığı bir hak değildir». (74)

Şurası tartışma götürmez ki tüm İslam ülkeleri arasında Türkiye bugünkü her düzeyde en fazla yüksek eğitim görmüş kadın yetiştirmiştir. Türk üniversitelerinde akademik hayatın alt, orta ve üst kademelerini işgal eden kadınların oranı, kadınlara özgürlük akımından çok önce, Avrupa'da başta gelen bir yer işgal ediyordu. (75) Aynı gözlem yasama ortamında görev alan kadınlar için geçerlidir. Bununla beraber 1926'dan bu yana varılan bu ilerlemeler gereksiz bir sevinç ve övünme ortamı yaratmamalıdır. Zira Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısında olup biten köklü değişimler, diğer gelişme halindeki ülkelere benzer şekilde, Türk kadınlarını büyük çoğunluğu aşılması imkânsız engellerle karşılamaktadır. Bu engeller yasal sınırlamalar değil, yapısal eşitsizliklerden ileri gelmektedir. Kadınların eğitimden yararlanmaları büyük ölçüde kentleşmeye bağlıdır. Kentlerde verilen eğitim de yine ancak işlevsel bir değere bürününce bir anlam kazanmaktadır. Şunu unutmamalıyız ki, kentsel ilk okulların terki binde kız/erkek çocukların karşılıklı oranı % 50 : % 50 olduğu halde, bu oran daha orta okullarda kızlar açısından üçte bire inmektedir. Yüksek öğrenim kurumlarında ise aynı oran beşte bire inmiş bulunmaktadır.

Kitle iletişim araçları, yüksek tirajlı basın ve tanıtma yayınları, her sınıfa mensup kadın, özellikle kentsel kesimlerde oturanları, giderek gösterişçi tüketime doğru itmektedir. Böylece kadınlar öncelikleri konusunda yanlış bir bilinçliliğe eriyorlar. Bu eğilim kent kadınlarının kamusal sorunları daha yakından anlıyacağı yerde, onların siyasete karşı ilgilerini yitirmektedir. Bununla beraber her yerde olduğu gibi, düşüncelerini açıklayabilen, faal bir kadın azınlığı siyasette ağırlığını ortaya koymakta, büyük çoğunluk ise güçlü karizmatik bir kişiliğe sahip siyasal önderlerin etkisiyle, genellikle sadece seçim dönemlerinde artan bir siyasal ilgi açığa vurmaktadırlar. İçinde bulunduğumuz dönemde ücretli ya da maaşlı olarak çalışan kadınlar, zayıf siyasal bilinçlilikleri nedeni ile kamuoyunu ilgilendiren konularla kendi haklarına ilişkin sorunlarda genellikle düşük bir ilgi göstermektedirler. Buna karşın siyasal ilgileri seçim kampanyaları gibi olağanüstü dönemlerde hayli yükselmektedir. Bütün bu sonuçlar şartırcı değildir, zira Türk kadınları sahip oldukları hakları uğruna savaşımlar vermediler, bu haklar onlara bağışlandı.

Tüm bu sınırlamalara karşın, daha özgür, bağımsız, sorumlu, siyasal ilgisi yoğun kadınların sayısı artmaktadır. Türk kadınları giderek ücret almayan bir aile bireyi olarak oynama zorunda bırakıldıkları bağımlı rolün

farkındadırlar. Bir kısmı için bu durumun düzelmesi siyasal sistemin tümünde yapılacak köklü bir değişime bağlıdır. Daha başkaları ise çözümü bireylerin irade gücünde görmektedirler.

Üretim yapısındaki değişimler kadınların ne yaptıkları, nasıl yaptıkları ve bu işlerin değerlendirilip, değerlendirilmediği sorusu, kadınlara ilişkin tutum ve değer yargılarında önemli gelişmeler yaratmaktadır. Bu tutarsızlık gün geçtikçe çağdaş edebiyata da yansımaktadır. Özellikle son yirmi yılda Nezihe Meriç, Füzûzan, Adalet Ağaoğlu, Sevgi Soysal, Ülker Köksal gibi yazarlar yeni kentsoyluların düzeysel «sahte çağdaşlığın geleneksel ve ilerici değer yargılarının çatışmasını, kitle tüketimi özendirmek için bir tür kadın mistizmi» yaygınlaştırmak için kendini kurnazca gizlemesini bilen bir «ideal kadın» simgesini son derece gerçekçi bir biçimde anlatmayı ve irdelemeyi başarmışlardır.

Kentleşme, endüstrileşme, göç gibi etkenlerden hangisi Türk kadını ile ilişkin toplumsal değişmeyi en çok hızlandırmıştı? Acaba E. Boserup'ü kırsal değişime ilişkin ve değişimle birlikte kadınlara sadece en basit beden işlerinin kaldığı tarzındaki tez Türkiye için de geçerli midir? D. Kandiyoti'nin isabetle belirttiği üzere, Türkiye'de kırsal değişim, cinsler arasında ötedenberi var olan asimetrik ilişkiyi yoğunlaştırmamış, buna karşın erkekler arasındaki toplumsal tabakalaşmayı etkilemiştir. Yeni tarımsal teknoloji ve toprak kaynaklarını denetim altında bulundurmamakla, ekonomik kurumlarını güçlendirdiler; diğerleri marjinal bir kategoriye sokuldular. (76) Kadınlar açısından değişim, erkekler katındaki değişimin yansıması oldu. Benzer biçimde kentleşme de kayıtsız şartsız tüm kentte yaşayanların çekirdek aile biçimini benimseme sonucunu vermiştir. S. Timur'un kanıtlandığı üzere, (77) yüksek gelirli serbest meslek mensupları eşitlikçi, küçük aile kalıbını benimsediler: buna karşılık kentte yaşayan düşük gelirli aileler ancak genişletilmiş aile kurumunu benimsemek ve tüm kaynaklarını birleştirmek suretiyle kentsel yaşamını yüksek giderlerini karşılayabilmişlerdir.

Dış göç, özellikle uzun bir zaman süresini kapsadığı zaman, etkin bir değişim faktörü olmaktadır. Birçok görgül araştırmalar (Ayşe Kudat, 1975, Mübeccel Kırav, 1975, Nermin Abadan - Unat, 1975) yurtdışındaki kadın işçilerin sadece aile başkanı olmakla kalmadıkları, anavurdalarında benzerine rastlamadığımız birçok yeni ayrıcalıklara sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bu yeni haklar arasında işin nevini, yerini, daimi oturma yerini seçmek; tasarruf, yatırım ve tüketim miktarını belirleme; çocukların eğitimini yönlendirme, hatta ailelerin doğal ve katma bireylerden oluşan büvüklüğünü saptama da bulunmaktadır. (78) Ayrıntılı görgül verilerin açıkladığı üzere, hangi akraba ve ahababın kısa ya da uzun süreli yurt dışı

şına davet edileceği ya da kiracı olarak aileye katılacağına kadın göçmen işçi tarafından kararlaştırılmakta olduğunu göstermiştir. Yurt dışında işçi kadınlarının istihdam süresi ve yaptıkları işin türü büyük ölçüde kadınların toplumsal uyum derecesini de belirlemektedir. Geçici istihdam durumları sadece yeni tüketim alışkanlıklarının benimsenmesini özendirmektedir.

Eğitim faktörüne gelince, belli bir çevrenin özel gereksinmelere uygun olarak hazırlanmış olan işlevsel eğitim programları, kadınların özellikle kentlerde belli işyeri ve mesleklere girmesini sağlamaktadır. Bu yeni durum beraberinde hızlanan ve artan siyasal ilgi, sınıfsal bilinçlilik gibi yeni etkenler de yaratmaktadır. Bu amaçlarla geleneksel bir kültürün değerleri arasındaki sürekli çelişki, hukuksal alanda verilen haklarla ekonomik gerçekler arasındaki çatışmalar, bu gelişimi yavaşlatan öğelerdir. Bu yavaşlama ayrıca kitlesel tüketime yönelik bir piyasa, cinslerin ayrılığını savunan burjuva ideolojisi ve kadınları dinsel töre ve inançlar etrafında seferber etmeğe çalışan siyasal örgütler tarafından beslenmektedir. Mer-nissi'nin bize haklı olarak anımsattığı gibi, sendikal ve siyasal akım ve eylemlere karşıt olan kamu yöneticilerinin dinsel töreleri önemsemeleri, Üçüncü Dünyanın siyaset alanında çok iyi bilinmesi gereken bir taktiktir. (79) Ancak özgürleşmiş kadınların dinsel değerlere yeniden sarılması olayına özellikle sömürgeci yönetimlerde başgösteren direniş ve kurtuluş savaşları sırasında da rastlanılmaktadır. Bu gibi hallerde yeniden geleneklere dönüş, «gerici» değil, «ilerici» siyasal bir eylemi temsil etmektedir. Nitekim Cezayir ve İran'da İslâm dinine dayalı bağımsızlık ve ulusçuluk akımı için savaşan öğrenim görmüş, meslek sahibi kadınların, toplumun tümünü saran bu güçlü toplumsal hareketten kopmamak, işbirlikçi görünmemek ve erkeklerle yan yana dövüşebilmek için isteyerek tutsaklığı simgeleyen çarşaf/çadır'a bürünmüşlerdir. Bu tür bir dayanışma hareketi devrimi izleyen dönemlerde kadınları toplumda hak ettikleri konumlara ulaştırmadığı, hattâ hakları konusunda onları kısıtlayıcı bir durumu getirdiği, gözlenen bir gerçektir. Bu tür çıkmazların çözümü kadınlar açısından yeni bir savaşım aşamasını zorunlu kılmaktadır.

SONUÇ

Türk toplumunun son bir yüzyıllık evrimi gözden geçirilince, en anlamlı değişmelerin başında Türk kadınının —kısmen de olsa— ulaştığı farklı toplumsal konumu olduğu görülür. Geriye çevrilemeyecek ölçüde köklü ve yaygın olan bu değişimde Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu

Atatürk'ün dünya bakışının payı çok büyüktür. Zira laik, özgürlükçü ve demokratik bir siyasal yaşamı ulusu için nihai amaç olarak belirleyen Atatürk, bu amaca ancak «ikinci sınıf vatandaşlık» kavramını ortadan kaldıran bir toplum düzeni ile ulaşılabileceğine yürekten inanmıştı. Bununla beraber Türk kadınlarının günümüze dek çözülmemiş bulunan sorunları elbette değişen ekonomik sistem ve onun oluşturduğu toplumsal yapıya sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle Türk toplum yaşamında öncelik taşıyan erkek-kadın ilişkilerini tekli bir faktöre, örn. dine, ahlâka, belli bir ideolojiye, belli bir ekonomik sisteme indirgemeğe çalışmak isabetsizdir. Yapısal, kültürel ve siyasal faktörlerden oluşan renkli bir toplum mozayiyi sürekli bir devingenlik süreci içinde Türk kadını için yeni durumlar yaratmaktadır. Bu yeni durumların donuk bir tutuculuğa dönüşmemesi için tekrar tekrar Atatürk'ün temel taşlarını oturttuğu çağdaş, laik, eşitlikçi demokrasinin temel ilkelerine ve insan haklarına sıkı sıkıya sarılmamız gerekmektedir.

Dipnotlar

- 1) ALLEN S. KRADITOR, Ed., *Up from the Pedestal: Selected Writings in the History of American Feminism*, Chicago Quadrangle, 1970, p. 150-159
- 2) C.P. GILMAN, *Woman and Economics*, Boston, Harper and Row, 1899, İkinci baskı, 1966
- 3) MARY WOLLSTONECRAFT, *A Vindication of the Rights of Woman*, in Ed. A.S. Rossi, *The Feminist Papers*, Bantam Book Sociology, 4th Printing 1976, p. 83
- 4) M.L. CARDEN, *The New Feminist Movement*, New York, Russel Sage 1974, B. DECKARD, *The Women's Movement*, New York, Harper and Row, 1975
- 5) SIMONE DE BEAUVOIR, *Le Deuxième Sexe*, Paris 1949
- 6) BETTY FRIEDAN, *The Feminine Mystique*, Dell Publ. New York, 1974, 11 th printing
- 7) KATE MILLETT, *Sexual Politics*, New York 1970 (Türkçesi, Cinsel Devrim, İstanbul, Payel yayını)
- 8) SHULAMITH FIRESTONE, *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*, New York 1970
- 9) CLARA ZETKIN, *Die Arbeiterinnen u. Frauenfrage der Gegenwart*, Berlin Verlag Volk-tribüne 1889
- 10) BARBARA EASTON, *The Decline of Patriarchy and the Rise of Feminism: A Critique of Feminist Theory*, *Catalyst*, No. 10-11, Summer 1977 s. 124
- 11) ZİYA GÖKALP, *Türkçülüğün Esasları*, s. 161
- 12) MEHMET KAPLAN, «İki Destan ve İki İnsan Tıpi», *Türkiyat Dergisi*, c. IV, s. 1952
- 13) NECİA ARAT, *Kadın Sorunu*, İ.U. Edebiyat Fakültesi yayını, No. 2776, 1980, s. 50
- 14) ABDÜLBAKI GÖLPINARLI, *Kuran-ı Kerim ve Meali*, C. 1, s. 88
- 15) FATİMA MERNİSSİ, *Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in a Modern Muslim Society*, New York, John Wiley, 1975
- 16) NECİA ARAT, *op. cit.*, s. 68
- 17) HÂMİDE TOPÇUOĞLU, *Kadınların Çalışma Sıkırları ve Kadın Kazancının Aile Bütçesindeki Yeri*, Ankara, Kültür matb. 1957
- 18) PERVİN ESENKOVA, *La Femme Turque Contemporaine. Education et Rôle Social*, IBLA, Tunus 1951, s. 285
- 19) TAŞKIRAN, Tezer, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı yayını, Sayı: 5, Ankara 1973, Sh. 27-28; *Kız Mekâtib-i Rüşdiyesi*, Kız Darül-muallimatın müfredat programlarını belirleyen maddeler için bk. UNAT, Fâik Reşit, *Türkiye sisteminin gelişmesine tarihl bir bakış*, Ankara 1964, Milli Eğitim Basımevi, Sh. 92-105

TOPLUMSAL DEĞİŞME VE TÜRK KADINI

- 20) JAESCHKE, Gotthard, Die Frauenfrage in der Türkei, SAECULUM X, Heft 4, p. 361
- 21) LORENZ, Charlotte, Die Fraufrage im Osmanischen Reich mit besonderer Berücksichtigung der arbeitenden Klasse, Die Welt des Islam (6), 1918, p. 72
- 22) ADIVAR, Halide Edip, Mor Salkımı Ev, İstanbul 1967, Atlas Kitabevi, İkinci Baskı. Sh. 22-23; Halide EDİP, Conflict of East and West in Turkey, Lahore Jamia Millia Extention Lectures, p. 193
- 23) TAŞKIRAN, Tezer, op. cit., Sh. 55; ayrıca bk. TAŞKIRAN, Tezer, Women in Turkey, Trl. Nida Tektaş, Redhouse Yayını, İstanbul 1976, Sh. 45
- 24) TAŞÇIOĞLU, Mukaddere, Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri, Ankara 1958 S. 11; LORENZ, Charlotte, op. cit., Sh. 73
- 25) TAŞÇIOĞLU, Mukaddere, op. cit., Sh. 45; TAYANÇ, Füsün ve TAYANÇ, Tunç, Dünyada ve Türkiye'de tarih boyunca Kadın, Ankara, 1977, Toplum Yayınevi, Sh. 110-111
- 26) Dersaadet, İstanbul, Matbaa-ı Aseriya, 1332 tarihinde yayımlanmış olan nizamname, «Devletî İsmetî Naciye Sultan Hazretlerinin zir-i Himâyelerinde Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi» adını taşıyan ve Dahiliye Nezaret-i Cellesininin 27 Mayıs sene 1332 Tarih ve 3 numaralı Tevdi-i İmûhaberî ile tasdik-i âliye iktiran etmiştir. Nizamnamenin ikinci maddesi gereğince, «İşbu cemiyetnin maksadı kadınlara iş bulup kendilerini namus-kârane temin-i maişete alıştırarak himaye etmektir. Üçüncü madde ise «cemiyet işbu maksadını temin etmek için kadınların yapabilecekleri bircümle işlere kendilerini sevk edecek ve bu suretle çalışacakları daimi surette himaye edecekler.» İlginç olan husus 5 ci madde gereğince dernekçe istihdam edilen kadınların kazançlarından —yüzde onunu geçmemek şartile— derneğin gelir sağlamağa kalkışmasıdır. Derneğin kurucuları şunlardır. Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı, Başkumandan vekilli ve Harbiye Nâzirî Euver, İstanbul mebusu Salâh Cimcoz, Harbiye nezareti mektupçusu Ali Rıza, dava vekilli Mehmet Arif, dava vekilli Mehmet Salâhuddin'dir.
- 27) YENER, Enise, Eski Ankara kıyafetleri ve giyim tarzları, Dil Tarih ve Coğrafya F. Dergisi, XIII, Vol. 3, 1955
- 28) BERKES, Niyazi, Turkish Nationalism and Western Civilization, London 1959, Sh. 252. Sh. 303; GÖKALP, Ziya, Türkçülüğün Esasları, 1970, Sh.
- 29) YÜCEL, Naciye, «Tıp alanında Türk kadını», Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını, İstanbul, Sermat Matbaası, 1974, 64-66
- 30) Bolu'da yayınlanan «Türkçülü» gazetesel, 30 Ekim 1921 tarihli nüshasında Eskişehir dolaylarında yapılan savaşlarda 12 kadının kendi silâhlarıyla savaştıklarını ve Fatma hanımın onbaşılığa yükseltildiğini yazmaktadır. Nakleden TAŞKIRAN Tezer, op. cit. Sh. 81; Nermîn ABADAN - UNAT, Women Movements and National Liberation : the Turkish Case, 11 ci Dünya Sosyoloji (ISA) kongresine sunulan tebliğ, Uppsala, 11-9 Ağustos 1978; AFET İnan, Tarih boyunca Türk kadınına hak ve görevleri, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1975; Atatürk Serisi NO. 10, Sh. 127-128
- 31) AFET İnan, op. cit., 127-128; ayrıca bk. TEKELİ, Şirin, Kadının Siyasal Hayattaki Yeri üzerine karşılaştırmalı bir araştırma, Doçentlik tezi, İstanbul, 1977, teksir, Sh. 272-273
- 32) TEKELİ, Şirin, op. cit., Dipnot 39, Sh. 418-419
- 33) ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri II, Ocak 21, 1923, Sh. 147-148
- 34) TAŞKIRAN, Tezer, p. cit., Sh. 91-95
- 35) TAŞKIRAN, Tezer, op. cit., Sh. 96-99; metnin daha geniş bir alıntısı için bk. AFET İNAN, op. cit., S. 134-138. Tam metin, Zabıt Ceridesi, Devre I. İctima senesi 4: cilt 28, Sh: 222-350
- 36) TAŞKIRAN, Tezer, op. cit., Sh. 96
- 37) SADAK, Necmeddin, «Kadınlarımız» ve «Aile hukukuna ilişkin kararlar», Akşam, Ocak, 1924
- 38) TEKELİ, Şirin, op. cit., Sh. 275-276
- 39) 1923'te yayınlanan bu genelgeye göre «Karı koca umuma açık olan taşıt araçlarında yaşaya aykırı hareket etmeksizin yan yana oturabilir. Hiç bir polis memuru onurlu bir kadını kocasının yanında oturmaktan alakoyamaz.»
- 40) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, Sh. 85-87
- 41) T.B.M.M. Tutanakları, Şubat 17, 1926
- 42) Ali Salt YUKSEL, Karı-Koca Mal İlişkileri ve Kadın Hakları, Milliyet 12/7/1981
- 43) İŞLİ ÖZKAN, Kadın Hakları - Hukukî Açından, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı, 1980, s. 63
- 44) Nermîn ABADAN, Türk Kadın Nüfusunun Toplumdaki Yeri, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXIII, Sayı 4, s. 153
- 45) Serim TİMUR, Türkiye'de Aile Yapısı, Hacettepe U. Yayını No. D-15, 1972, s. 86
- 46) Peter BENEDICT, Hukuk Reformu Açısından Başlık ve Mehr, Derl. A. GÜNİZ ve P. BENEDICT, Türk Hukuku ve Toplumuna Üzerine İncelemeler, 1974, Ankara, s. 30

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

- 47) Işıl ÖZKAN, op. cit., s. 63, ayrıca bk. Yarıstay Kararları Dergisi, c. 3, Şubat 1977, Sa: 2, s: 227
- 48) Ülker GURKAN, Türk Kadınının Başlıca Hukuki Sorunları, A.U. Hukuk Fakültesi Dergisi
- 49) Işıl ÖZKAN, op. cit., s. 64, ayrıca bk. Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi 28/11/1968, s. 330 ve devamı
- 50) Nevzat TOROSLU, Kadın Kaçırma, Derl. A. GÜRİZ ve P. BENEDICT, Türk Hukuku ve Toplumunu Üzerine İncelemeler, Ankara 1974, s. 426-427
- 51) Özgen ERALP, Çocuk Düşürme, Derl. A. GÜRİZ - P. BENEDICT, op. cit., s: 483 ayrıca bk. K. BAYRAKTAR - A.R. OKUR, Doğum Kontrolünün ortaya koyduğu hukuki problemler ve çözüm yolları, İstanbul Baro Dergisi, 1969, Kasım-Aralık sayısı, s. 6 ve devamı;
- 52) TAŞKIRAN, Tezer, op. cit., Sh. 72-73
- 53) AFET İNAN, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Ankara, 1969, Sh. 3-4
- 54) Zabit Ceridesi, cilt 17, Devre III. İctima 3, 20 Mart 1930
- 55) TEKELİ, Şirin, op. cit., Sh. 282-284
- 56) BEARD, Mary R., Woman as Force in History, Collier - Mac Millan, London, 1946, Sh. 22-23
- 57) TEKELİ, Şirin, Siyasal İktidar karşısında kadın, Toplum ve Bilim, No. 3, 1977, Sh. 69
- 58) KANDIYOTİ, Deniz, Women's Place in Turkish Society, A Comparative Approach, Current Turkish Thought, New Series, No. 30, Spring 1977; KANDIYOTİ, Deniz, Sex Roles and Social Change : A Comparative Appraisal of Turkey Women, SIGNS, Journal of Women in Culture and Society, Vol. 3, No. 1, Autumn 1977
- 59) BEŞEKÇİ, İsmail, Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar, Ankara 1969, Sh. 187
- 60) KANDIYOTİ, D., op. cit., Sh. 17
- 61) TİB, Türkiye'de Kadının Sosyo - Ekonomik Durumu, Ankara 1975, Sh. 65; TAYANÇ, Püsun, TAYANÇ, Tunç, op. cit., Sh. 118
- 62) ABADAN - UNAT, Nermin, Implications of Migration on Emancipation and Pseudo - Emancipation of Turkish Women, International Migration Review, Vol. II, No. 1, 1977 - Sh. 54-55
- 63) BENEDICT, P., «The kabul günü : structured visiting in a Anatolian provincial Turkish town», Anthropological Quarterly (Washington, D.C.) 47 (1), 1974, 28-47; KIRAY, Mübeccel, Ereğli : Ağır sanayiden evvel bir sahil kasabası, Ankara 1964, DPT; MANSUR, Fatma, Bodrum : A Town in the Aegean, Leiden, E.J. Brill, 1972
- 64) Indian Council of Social Science Research, Status of Women, A Synopsis of the Report of the National Committee, New Delhi, 1975, Sh. 10
- 65) KARPAT, Kemal H., The Gecekondu, Rural Migration and Urbanization, Cambridge University, 1976, Table 4. , Sh. 102
- 66) KARPAT, Kemal H., op. cit., Table 11, Sh. 116
- 67) Kadın işgücünün tüm işgücüne oranı 1960'da 40.76 iken 1975'de 36.2'ye inmiştir. TOPÇUOĞLU, Hâmede, Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü, Türkiye Kadın Yılı Kongresi, Ankara 1978, Türk Üniversitesi Kadınlar Derneği Ankara Şubesi Yayını Sh. 89, Tablo: 19
- 68) KONGAR, Emre, Survey of Familial Changes in Two Turkish Gecekondu Areas, Paper submitted to the Social Anthropological Conference, Nicosia, September 1970
- 69) ERGİL, Gül, Toplumsal Yapı Araştırması, DPT: 1607 - SPD: 298, Sh. 25
- 70) TOPÇUOĞLU, Hamide, op. cit., Sh. 92-93
- 71) ABADAN - UNAT, op. cit., Sh. 33-34 (bk. dipnot 62)
- 72) GÜLMEZ, Mesut, «Türk kamu görevlilerinin sayısal evrimi», TODAİE Dergisi, 1972, Sh. 44
- 73) TOPÇUOĞLU, Hâmede, Kadınların Çahşma Salkleri ve Kadın Kazancının alle bütesindeki rolü, Ankara 1957; ÇİTÇİ, Oya, «Kadın ve Çalışma» TODAİE Dergisi, Haziran 1974, Sh. 59; ÇİTÇİ, Oya, «Women at Work», Turkish Public Administration Annual, 1975
- 74) TEKELİ, Şirin, op. cit., Sh. 299
- 75) ABADAN, Nermin, Social Change and Turkish Women, SBF Yayını, Ankara 1963, Sh. 17 ayrıca bk. TAŞKIRAN, Tezer, op. cit. Sh. 161. Buna göre 1973 yılında Türkiye'de 2,873 erkek - 149 kadın yargıcı, (95.2 - 4.8 %), 1970'de ise toplam 10.670 avukatdan 9.078'1 erkek - 1.952'si kadındı (89.3 - 10.7 %)
- 76) KANDIYOTİ, D., op. cit, Sh. 64
- 77) TİMUR, Serim, Türkiye'de Alle Yapısı, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları D - 15, 1972, Sh. 175
- 78) KUDAT, Ayşe, Stability and Change in the Turkish Family at Home and Abroad Comparative Perspectives, Preprint, Science Center, Berlin, 1975 N. ABADAN - UNAT et al., Turkish Workers in Europe, 1960-1975 Leiden, Sh. 81; KIRAY, Mübeccel, The Family of the Immigrant Worker, In N. ABADAN - UNAT, et al. Brill, 1976, op. cit., Sh. 214-216
- 79) MERNİSSİ, Fatıma, Women, Saints and Sanctuaries, SIGN, Journal of Women in Culture and Society, Vol. 3, No. 1, Autumn 1977, Sh. 112